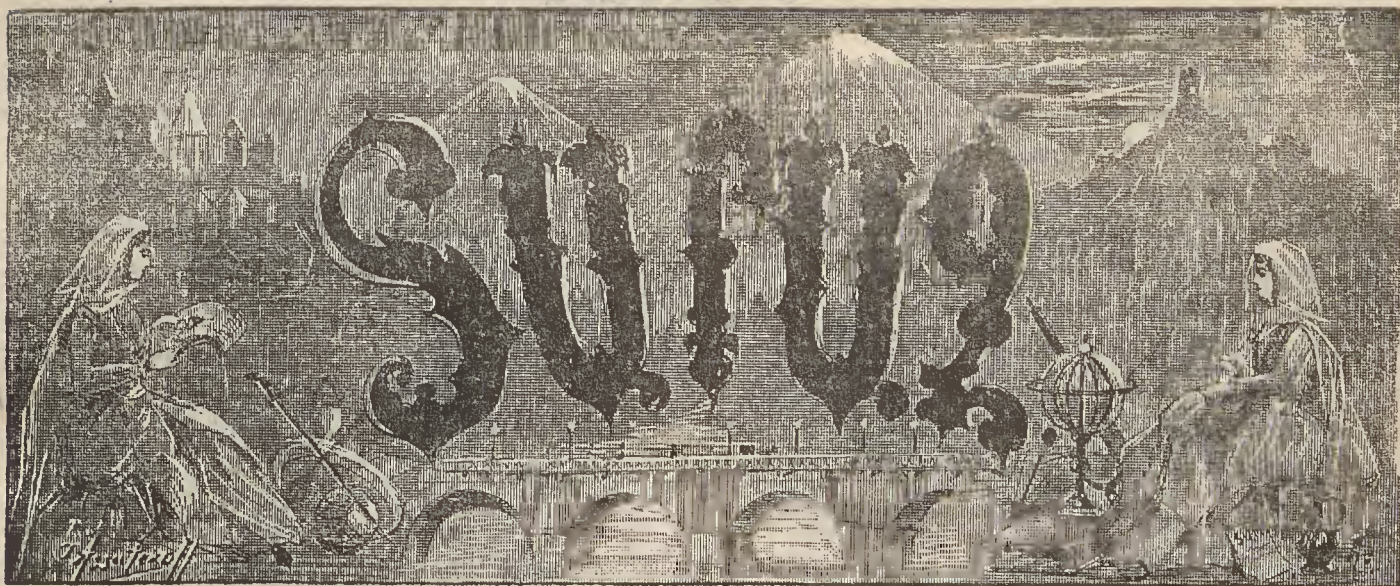

ՏԻՍ

ՏԱՐԱԶՐԸ ԼՈՅՍ Է ՏԵՄԵՆՈՒՄ ՇԱԲԱԹԸ ՄԻ ԱՆԳԱՄ ԿԻՐԱԿԻ ՕՐԵՐԸ

№ 4 Կիրակի 24 յունւարի

Զորրորդ տարի

1893

ՇԱՐՈՒՆԱԿԻՈՒՄ Է «ՏԻՍ» ԵՆ «ՏԱՐԱԶ» 1893 թ. ԲԱՅԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ
Մանրամասնութիւնները վերջին երեսի վրայ

ԼԵՌԱՆ ԱՂԶԻԿԸ

(Քերթուած)

Ա.

Լեռներ, սէգ լեռներ, ես կը սիրեմ ձեզ՝
Կը սիրեմ՝ բուռն ու անգուսպ սիրով.
Հըպարտ գագաթնիդ՝ հրականեր կարծես՝
Ինձ կը ներշնչեն թարմ ուժ ու կորով:
Հոտ ամեն մի բան սրտիս կը ժպտի,
Թախծն ու երկէղ կը վանէ մէկդի.
Հոտ զովիկ հով մը դէմս կը փութայ,
Եւ կուրծքս ազատ շունչ կ'առնէ կու տայ.
Իսկ անդրնդախոր ձորի յատակին՝
Երբ իր պատերը պատուել արքնելով՝
Ժայռերու դէմքին փրփուր թըքնելով՝
Կ'ուռի կ'որրի ջուրը գետակին,
Սիրտս ալ, գետին պէս կը կայտուէ վէտ վէտ.
Եւալ փրփրել կ'ուզեմ իրեն հետ:

Բ.

Լեռներ, վեհ լեռներ, ձեզ երգել կ'ուզեմ
Ոգևորութեան այս տենդերուս մէջ.
Թող ձեր ճակատը միշտ բաց, միշտ վրսեմ
Դառնայ գործերուս իդէալն անշէջ:
Դո՛ւ, լեռան աղջիկ, երգել կ'ուզեմ քեզ
Եւ թող երգիս հետ դուրս թափի կրրծքէս

Հոն երկնի տառն ծածկըւած անյուշ
Սրտիս թըրթիւր, և յոյզերս անուշ:
Եւ, երնէկ, երգս ալ լինի պարզ, լրտակ
Ինչպէս ամեն բան լեռներու վրայ.
Ինչպէս աղբիւրը, որ դուրս կը ծորայ
Մամուտ ժայռերու զով խռռչին տակ,
Ինչպէս լեռնային երկինքը վրձիտ,
Ինչպէս, լեռան կոյս, թընդիւնը լանջիդ:

Գ.

Խոր, ժայռոտ ձորի սլաքաւտած կողէն
Պարզուկ գըմբէթ մը երկինք կը միտի.
Սուր-սուր սըլաք մը լարւած աղեղէն,
Որ կարծես հիմայ վեր թըռչի պիտի:
Վա՛րը՝ Ազատը ծեր ժայռի-գըրկին՝
Դէմ կուտայ նորա մոլեգնոտ կըրքին,
Եւ օձի մը պէս, որ կ'ելնէ բոյնէն,
Շուտ դուրս կը սողայ Գեղամ սարերէն.
Բայց այդ խօլ, հապճեպ փախուտի տառն
Երբ կը հանդիպի այն սուրբ գըմբէթին՝
Պատկաւած, ըզգուշ կը քաշուի մէկդի,
Որ Գեղարդ վանքին տեղ տայ իր տաշտէն.
Բայց ի՜նչ... տեսած չէք բնութեան ճոցին
Պապերնուդ փառքը լըռիկ, առանձին...

Դ.

Մ՛հ, որքան քաղցր է ձըմբան բանտէն վերջ՝
Բնութեան գիրկը, խենթի պէս, նետուիլ:

Ու խորհրդաւոր, սիրուն ձորի մէջ
 Եւ ըսքանչանալ, ե՛ր ոգևորւիլ:
 Տաք իրիկուն էր, երբ կառքը վերջին
 Ոլորն ալ իջաւ. ձորն էր մեր առջին:
 Գետն իր խուլ երգով գէմերնիս փութաց,
 Պագաւ երեսնիս իր շրջովը թաց.
 ձոխ ուռիներու թաւուտ ճիւղերէն
 Սուր գալլալիկներ կը տրուկ, թըռթըռուն
 Յանկարծ անձրևեց մեր խոնջած գլխուն.
 Մինչ գաղտնի ձայներ, որ մարդ կը ծաղրեն,
 Զորի այն բնորդը անձաւներէն կոյս
 Նոյնը կը կըրկնէր թոված ականջնուս:

Ե.

Նըրբամէջ ձորը գիւթել կ'ուզէր մեզ՝
 Վառ ծաղիկներով պըճնած գէմքն ու լանջ.
 Փարթամ բնութեան իբրև նորբ բեհեզ
 Նետած էր ուսին կըրկնոց մը կանանչ.
 Սակայն վախնալով, որ հովն անպատկառ
 Ծածկոյթը մարմնէն կատակով բանար՝
 Անփոյթ գիրքով մը փաթթած էր մէջքին
 Փըրփուրէ գետի արծաթէ գօտին:
 Եւ շըլացանք մենք այդ կոյս, ամօթխած,
 Բայց թարմ, գըրգըռիչ գեղեցկութիւնէն.
 Մոռցանք դըպրոցը, իր ժխորն ամեն՝
 Նոր հրապոյրին անձնատուր եղած:
 Եւ հաճոյալից, խուսափուկ օրեր
 Մեր անվիշտ կեանքի օրոցքը կ'օրէր:

Զ.

Սակայն անվերջ են, վաղանց, քրմածին
 Ու գիւրափոփոխ ըզձերը մարդուն.
 Ինչպէս ամառւան վառ վերջալոյսին
 Նըրբին, գունաղեղ ամպերը շարժուն:
 Դեռ նոր էր անցեր մէկ երկու եօթնեակ,
 Երբ սիրուն օր մը ըզգալ ըսկոսանք,
 Որ հընչուն գետը ու ձորը գողտրիկ
 Ծարաւ սըրտերնուս ալ չէր գար հերիք.
 Ալ ազատ երկնի կ'ըզգայինք պահանջ.
 Ծերուկ սարերու տեսքը ալեհեր
 Կարծես կը քաշէր մեզ լեռներն ի վեր՝
 Հին. ուր դաշտակն էր փըռած գեղալանջ:
 Եւ մենք վըճուեցինք շաւաթ մը-երկու
 Լեռներու վըրայ երթանք ապրելու:

Է.

Գիրք ու ինքնատե՛ղ պէտքերնիս բոլոր՝
 Իր թիկունքն առաւ մի նիհար, սև եզ.
 Դէ՛, օ պա *) կ'երթանք մենք ոլոր-մոլոր,
 Մանուկ հովիւ մը առաջնորդ է մեզ:

*) Այն լեռնադաշտը, ուր հօտը կը դիշերէ և ուր հո-
 ւիւնները դարկած են իրենց վրանը, օ պա կը կոչւի:

Դըժուար էր ճամբան, նեղ, սեպ ու անանց,
 Շուտով գիշերն ալ հասաւ անթափանց.
 Երբ լանկարծ... մօտէն խուլ որոտումներ,
 Դըլըրդեցուցին թէ անգունդ թէ լեռ.
 Եւ հո՛ծ ամպերու թանձրութեան խորէն
 Դուրս սողաց շանթը ճալթումով վալրագ,
 Մինչդեռ փալլակը գողգող ու արագ
 Մահատիպ լոյս մը կը թափէր վերէն:
 Իսկ մենք կ'եղնենք միշտ լուռ ու շրջարգել
 Մութի մէջ կորած այդ շաւիղն անել:

Ը.

Ա՛հ, այն գիշերը ո՞վ պիտի մոռնայ.
 Կատաղած բնութեան ցասկէն դողահար՝
 Միայնակ նետուած լեռներու վըրայ,
 Երբ երկընքէն վար դըժոխք կը տեղար...
 Զէ՛. կը պաշտեմ ես այդ աղմուկն անսանձ,
 Այդ ականախտեղ փալլը կարճակեաց,
 Այդ կայծակները, երբ վազքերնուն տակ
 Կը պատուեն ամպերն այն կուտակ կուտակ,
 Բնութեան ահեղ այդ կռիւն անշէջ
 Կը պաշտեմ հոգուս բոլոր կըրքերով.
 Նա անփորձ սըրտիս կուտայ իղձ, կորով
 Անդու կըռւելու մեր կարճ կեանքին մէջ.
 Եւ ես ուժ կ'ըզգամ այդ վեհ վալրկեանին
 Ուխտել բիւր ցընորք ու անկարելին...

Թ.

Այլ թունդ աղմուկին քիչ-քիչ լաջորդեց
 Առատ անձրևի զարկերն ու շառագ.
 Եւ մենք ուժառայտու, գաւազաննուս լեց՝
 Եզին լետքովը կը գիմենք առաջ:
 «Հասանք» կ'սուտէ՛ մեզ առաջնորդնիս.
 Ես ըսթափելով կ'նայեմ չորս դիս:
 Մութին մէջ բան մը հագիւ նըշմարած՝
 Այն կողմ կը վազենք եզը գունց ըրած.
 Բայց լաղթ, հովալան խոշոր շներու
 Հաջիւնն ու ոռնոց մեզ ետ կը վանեն.
 Մինչ հովիւները կ'եղնեն վըրանէն
 Այլա՛ծ նայելով անկոչ հիւրերուն,
 Որ գոռ փոթորկին, այդ սև գիշերին
 Իրենց այց ելնել մըտածեր էին:

Ժ.

Դեռ փոթորիկը դուրսը կ'աղմըկէ,
 Եւ յորդ անձրևն ալ կը ծեծէ անգուլ
 Պարզուկ վըրանին ծածկը թաղիքէ՝
 Կաղմելով երգ մը միակերպ ու խուլ:
 Եւ այդ բնութեան երգը տըխրագին
 Օրօր կը կարգայ մեր յոգնած մըտքին.
 Եւ մենք ուժաթափ, մըրտած ու քընտա,
 Անձրևէն թըռչած ու հովէն դունտո՛ւ:

Կը նընջենք խորունկ մանկական քընով:
Քունն ինչ անուշ է լեռներու վըրայ,
Երբ փոթորիկն ալ դուրսը կը գոռայ,
Երբ խեղճ վըրանըդ կը դողայ ահով,
Եւ անկողնիդ մէջ երբ բընազգաբար
Կըծիկ կը դառնաս տաքնալու համար:

ՃԱ.

Պայծառ արև էր, երբ աչքըս բացի,
Բայց ընկերներըս կը նընջէին դեռ.
Վըրանին առջև երկու արձակ ձի
Յողաթուրմ խոտը ախորժով կ'ուտէր:
Կայտառ ծերուկ մը երկու քայլ առտին
Նըստեր կը խորհէր ձեռքը ծընօտին:
Գուրսէն բիւր ձայներ, ճըռուղիւն՝ գայլալ
Եւ սուր բըզզիւն մը անվերջ, անալլալ
Համանըւազ մը կը դաշնակէին:
Ես չըդիմացայ. ցատկեցի տեղէս.
Աղբիւրն հարցուցի ծերուկ տանտէրէս.
Նա քանի մը խօսք պոռայ անմեկին.
Գուրսէն աղջիկ մը վազեց կարմրած.
«Գընա՛ ետեւէն», ծերն ինձ մըրմըռաց:

ՃԲ.

Ինչ սիրուն օր էր, ինչ կապուտ եթեր.
Շուրջս շող ու ցօղ, թարմութիւն ու զով.
Հոն բնութիւնը կարծես լըւացուեր՝
Չորցըւել կ'ուզէր զեփիւռի շընչով:
Ես կը քայլէի արբշիւ ու արագ՝
Լեռան ջինջ օդը ծըծելով անլագ:
Աղջիկը թեթև առջիւս կ'երթար
Մանրիկ, ոստոստուն քայլածքով կայտառ:
Նուրբ մէջք մը ունէր՝ մէջք մը կանացի.
Եւ թիկունքէն վար սև գիսակ մը ճօխ՝
Օձի պէս սողուն ու աչքի կառչող:
Զուր հետը խօսիլ հեղ մը ջանացի.
Նա ցընցըւեցաւ. շարժումով մը վէս
Կախեց գըլուխը՝ թրուաւ առջևէս:

ՃԳ.

Եւ ես խելացեղ ընկայ ետեւէն,
Գըռգըռած կոյսի վազքէն սըրավար.
Հասայ ու ամուր բըռնեցի թևէն՝
Առանց գիտնալու, թէ ինչու համար:
Իր կըլոր, գունեղ այտերը սիրուն
Հագիւ էր շայեր տառնըհինգ գարուն.
Եւ ինչ թարմ էր նա, ինչ հրապուրիչ,
Ինչպէս նըրբակազմ, ինչպէս ըզդըլիւս:
Ես պահ մը անթարթ նայեցայ իրեն.
Իսկ նա ամըշկոտ հայեաց մը անուժ
Յառեց աչքերուս յուզումով անուշ:
Անունն հարցուցի. ժըպտեցաւ նորէն,

Եւ յանկարծ խըլեց թևը ձեռքերէս
Ու փախաւ լեռան երէի մը պէս:

ՃԴ.

Անհետ եղաւ նա ժայռերու ետև,
Մինչ ես միայնակ մընացի շըւար.
Կըրծքիս տակ բան մը կը ճըմլէր թեթև,
Անկանոն շունչս արագ կը հևար.
Սիրտս ալ ծանրակուռ մուրճի մը նըման,
Պինդ պինդ զարկ կուտար յոյզով անսահման:
Անշուշտ մոլեգնոտ ու ըշտապ վազքէս
Այսպէս շընչասպառ, յուզուած էի ես.
Բայց նոյն վայրկեանին կ'ըզգայի սակայն,
Որ այդ բնական պատճառէն տարբեր
Ուրիշ նոր բան մը սիրտս էր թափանցեր՝
Նոր բան մը յուզիչ, ճըմլող, դիւրեկան...
Բայց քիչ-քիչ թուլցան զարկերը սըրտիս
Ու ես հոգեզմալ նայեցայ չորս դիւս:

ՃԵ.

Ամեն բան նոր էր այնտեղ ինձ համար.
Այդ չըքնաղ, վայրի բընութիւնն ազդու,
Այդ շուրջանակի լեռներն անհամար,
Որոնք թև թևի յենած իրարու
Ըսկըսիլ կ'ուզէն շուրջ-պար *) մը հըսկայ,
Որ համրատառան կ'երթայ ու կուգայ
Մեր նեղ, ցից սարը, որ դաշտին դիմաց,
Բեմ մը կը կարծես կանանչով գորգած.
Գիւցազնի բեմ մը, որու բարձունքէն
Ամեն առաւօտ վարդ արշալոյսին
Բիւրաւոր զըւարթ ձայներ միասին
Բնութեան գեղը կը ճառեն կ'երգեն:
Ե՛հ, ես քանի հեղ յոյզերով եռուն
Ներկայ եմ եղեր այդ ներբողներուն:

ՃԶ.

Եւ այդ թարմ, վայրի բընութեան նըման,
Նոր էր ու բուռն վարած կեանքերնիս.
Անցեալի յուշեր, եկէք օգնութեան,
Երգենք միասին ինչ քաղցր էր սըրտիս:
Երբ արշալոյսը գաղտուկ ժպտալէն՝
Լեռան ու երկնի համբույրի վայրէն
Քունէն կարմրած այտերը սիրուն.
Յոյց տար դալկահար, քընատ աստղերուն.
Երբ Արագածի չորս-ճիւղ դադաթին
Թուխ-թուխ ամպերը խորունկ յօրանջով
ձերմակ մահիճնուն ելնէին նազով.
Եւ երբ արթըննար օդը հանդարտին
Թռչուններու սուր առաջին երգէն,
Մենք ալ երգելով կ'ոստնուինք քունէն:

*) Նայլը:

(Կը շարունակուի)

Օ Ր Է՞Ն Ք, Թ Է՞ Ն Ա Ճ Ո Յ Ք

(Լեզուի մէջ)

Մի ժամանակ մտաւոր կեանքի ստաւարէն շատերի վրայ տիրապետում էր քչերի հաճոյքը, կամայականութիւնը և մտորութիւնը, բայց մարդիկ օրէնցօր դարձանալով՝ դուրս եկան հաճոյքի հպատակութիւնից և մի ընդհանուր օրէնքի տակ մտնելու ձգտում ցոյց տւին՝ Այսօր դիտականների միակ ջանքն է՝ դանել բնութեան և կեանքի բոլոր երևոյթների ընդհանուր օրէնքները: Ոչ մի ուսմունք դիտութիւն չի համարւում, եթէ նրա վճիռները անխախտելի օրէնքի վրայ չեն հիմնւած: Փիլիսոփայութիւնը, որ իր գոյութիւնը մի կերպ քարշ էր տալիս դիտութիւնների հակոց, այսօր նոր ոյժ է ստացել և ձգտումն ունի գտնել օրէնքների օրէնքը—ընդհանուրը և տիեզերականը, որ այդպիսով դառնայ ոչ միայն դրական գիտութիւն, այլ և դիտութիւնների գիտութիւն: Բայց մենք ճշտելով, այդ բարձրութիւնն ճշտելով... Նստենք այդ բարձրութեան ստորոտում և մեր ասելիքն սկսենք այստեղից: Գիտ. միայն ցոյց տալու համար, թէ ինչ կը նշանակէ Օրէնք և ինչ՝ Հաճոյք, բերենք մի մի փոքրիկ օրինակ մեր դրական փոքրիկ, նեղուղի և սահմանափակ աշխարհից:

Մօտ օրերս մեր ձեռքն անցաւ մի նորատիպ գրքոյկ՝ Հայոց լեզուի ուղղագրութիւնը, վերնագրով Մ. Աբեղեանի կազմած: Այդ գրքուկի մէջ կարդացի մի այսպիսի բան.

Վարելի չէ դրել աստուած, չաք, անւանել, քանի որ հետեւեալ ձևերում ուն վերականգնում է իր հնչիւնը՝ աստուծոյ, չաք, անուն և այլն:

Հետևելով պարոնի այս պատճառաբանութեանը, էլ ոչ պիտի ասենք և ոչ գրենք՝ շան, տան, գարնան, աշնան, սրբութիւն, ստութիւն, ջրի, մրի, սրի, հրով, բնակի, մթին, գթով, քանի որ հետեւեալ ձևերում ուն վերականգնում է իր հնչիւնը՝ շուն, տուն, գարուն, աշուն, սուրբ, սուտ, ջուր, մուր, սուր, հուր, բուն, մութ, գութ: Հետևելով այս վերականգնման հակասեպութեանը, ոչ միայն չենք կարող ոչ մի տառափոխութիւն անել կամ սղել, այլև գլխովին ձևափոխել որ ասելի ևս դատապարտելի պիտի լինէր գրողների կողմից: Այս տեսութիւնը քարոզում է, որ մենք գիտակցաբար և կամովին մեր կենդանի, շարժուն և ըստ ամենայնի դիւրաթէք և ձկուն բառերը անշնչութեան և քարացման դատապարտենք:

Բայց ո՞վ կը լսի բնութեան հակառակող պատճառաբանութեանը և ոչ նրա օրէնքին, որի բացատրելը շատ դիւրին է:

Ուզում ենք, օրինակ, խմանալ, թէ որ ձևն է օրինաւոր, արդեօք օրումն, թէ օրւա գրելը: Նրկուսից մէկն օրինաւոր համարողը մեր հաճոյքը չըպիտի լինի, այլ լեզուի օրէնքը: Օրէնքը չիմացած՝ կարող չենք իմանալ, թէ երկուսից որն է իսկապէս ուղիղ կամ սխալ, և կարող ենք երկու ձևով էլ գրել, հակառակողներին պիտանդ համարելով: Բայց օրէնքը գտնելուց յետոյ՝ էլ ոչ ոք իրաւունք չի կարող ունենալ չըհպատակել նրան, եթէ ծայրայեղ ասմար չէ:

Հետամտաւ լինելով այդ բանին, մենք նախ գտնում

ենք, որ այդ ձևը սեռական է՝ իսկ մեր լեզւում ունայ սեռականացուցիչ մասնիկ չը կայ, բայց կայ ա, որով և գրում ենք՝ Վան+ա, Գեղամ+ա, Սեան+ա, Գան+ա, և այլն: Այս կարգի բառերը եթէ ուղղականում ունենում են ու կամ ի վերջուորութիւն, սեռականում այդ գրերը դառնում են ւ: Օրինակ՝ Բար+ու, Բար+ւ+ա, Շուշ+ի, Շուշ+ւ+ա: Համանման երևոյթ տեսնում ենք և գրոց լեզւում. այնտեղ էլ ուղղականի ին սեռականում դառնում է ւ՝ բար+ւ+ոյ, տար+ւ+ոյ, և այլն:

Հիմա գտնեք ժամանակակից բառերին: Ժամանակական բառերը երկերկու սեռական ունին, ինչպէս՝ օրի և օրւա, տորու և տարւա, ամսի և ամսւա, զատկի և զատկւա: Մեծ խելք չի հարկաւոր տեսնելու համար, որ երկրորդ սեռականները իրանց ծագումն առնում են առաջին սեռականներից և ոչ ուղղականներից, ինչպէս տար+ու, տար+ւ+ա, ամս+ի, ամս+ւ+ա:

Եթէ միամտութիւն ունենանք հաւատալու, որ մեր լեզւում կայ սեռականացուցիչ ունայ մասնիկ և դա աւելանում է ուղղականի վրայ, կարող ենք փորձել: Ահաւասիկ—Վան+ուայ, Գեղամ+ուայ, Սեան+ուայ, Բար+ուայ, Շուշ+ուայ, տարի+ուայ, կիրակի+ուայ, հերոս+ուայ... Մենք չունենք ունայ սեռականացուցիչ, այլ միայն ա, և ուրիշ կերպ էլ անբնական է և անհնարին:

Այս հետազոտութեան ժամանակ գտանք, որ ի և ու գրերը դառնում են ւ. ցոյց տւինք համոմման երևոյթ և գրոց լեզւում: Հիմա դիմենք մեր կենդանի բարբառներին: Մեր բոլոր բարբառները առանց բացառութեան վերը բերւած օրէնքին հլու հպատակութիւն են ցոյց տալիս: Այս կողմանէ նշանաւոր է մասնաւոր Ղարաբաղի բարբառը նրանով, որ հասարակ անունների համար երկու սեռական ունի՝ որոշ և անորոշ, որոշի մասնիկն է էն որ է՝ ին, իսկ անորոշի՝ ու: Այս բարբառում ամեն ու վերջուորութիւն ունեցող բառ պէտք է ընդունի և սեռականացուցիչ ուն, որով պիտի դուրս գար ու+ու=ուու. բայց այդպիսի ազդեցութիւն չի անում, այլ առաջին ուն չինում է ւ: Օրինակ՝ խաշ+ու+խաշ+ւ+ու. կատ+ու—կատ+ւ+ու, չաթ+ու—չաթ+ւ+ու, ալիք+ու—ալիք+ւ+ու. ունի և կաշի—կաշ+ւ+ու...

Այս բարբառը չունի ոչ ունայ և ոչ անգամ ժամանակական ւա. տարին չինում է տունէ, ձմեռը՝ ձմունէ, հերոն՝ հունէ՝ իբր ձմուռա, հերւա, տարւա. «այս օրւան օրը» չինում է «ըսօրան օրը»:

Ոչ որ չի հերքում, որ մեր բառագրութեան (և ոչ լեզուի) մէջ կայ էինահնչիւն ու: Հնումն այդ տեսակ ուն իր վրայ կրում էր էինահն մի նշան, որ ասում էր թաւ: Այդ նշանը միայն նրա համար էին գնում, որ այդ տեղերում ուն արտասանելի իբրև ւը: Շատերն այդ նշանը վերացրին և ուղղակի գրեցին էին: Այս ձևով գրւած անթիւ գրչագրեր ունինք օրինաւոր և հմուտ գրիչների դրած: Վերջերում Մխիթարեանք թաւ նշանը վերացնելով, տարագրեցին պարզ ու, որ անմտութիւն էր կատարեալ: Կամ պէտք է նշանը պահպանէին և կամ գրէին ւ և ոչ ու: Այս բանի դէմ բողոքում է քաջամուտ Բաղբատունին՝ ասելով «Միայնակ պիտառութիւն (գործածութիւն) ւ գրոյդ խափանեալ է առ յետ ուղիք և առ մեւը*»: Գլխովը քարն է աւել խափանողը: Այսօր մեր լեզուի օրէնքը ցոյց է տալիս, որ դրա պարզ գործածութիւնը խափանել կարելի չէ, և մենք ահա բանտից հանում ենք ի դուր անլը դատապարտւած, մի արդար և ան-

մեզ գիր: Ով որ կարող է, թող յանդգնի կրկին բանաստեղծել: Օրէնքով արդարացած է լինել: Օրէնքով պէտք է գրել տարւոյ, և ոչ տարուայ, որ միջնադարեան իմաստակութեան արդիւնք է: Բայց դառնանք մեր նորագոյն հայկաւաններին և նրանց իրանց հրատարակած նոր օրէնքով դատենք:

Պարոններ, իրաւունք չունիք գրելու՝ լեզուամբ, թուումբ, Բաքուումբ, տուութիւն, պատուութիւն, ազնուութիւն, հովութիւն, գործումբ, ասուում, գրում, շինում և այլն, քանի որ այդ բառերը հետեւեալ ձևերում վերականգնում են ու հնչիւնը՝ լեզու, Բաքու, տու, պատու, ազնու, հով, գործու, ասուած, տրուեց, շինուող:

Գիտեմ, պիտի լսէք՝ մենք ջուխտ ուներին առաջինը չինումներ է: Խնչու, ինչ հիման վրայ. օրէնքի, թէ հաճոյքի: Մեր լեզու օրէնքը հրամայում է՝ չը գրել ոչ միայն ու ու, այլ և ոչ ուայ, ուէ, ուի, ուոյ, ուօ: Ուրեմն ձեր վարմունքը օրինական չէ՝ այլ հաճոյքի ծնունդ է, որ ասել է՝ ոչ գրոց է և ոչ բրոց:

Ղ. ԱՂՍՅԱՆՅԱՆ

ԱԶՆԻԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՒ ԳԻՒՂԱՅԻՆԵՐԻ ՎԻՃԱԿԸ
ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍՈՒՄ ՃՈՐՏՈՒԹԻՒՆԸ ՎԵՐՍՅՆԵԼՈՒՅ
ՅԵՏՈՅ

Բարսեղ Ա. Պ. Նիկողայի յօդածից **)

Անցած արդէն մի քառորդ դար և ճորտութիւնը դառել է պատմութեան բաժին: Արջոփ այդ մարդասիրական բարենորոգումը ազդեց երկրի տնտեսական վիճակի վրայ, այժմ արդէն բաւականի կարելի է որոշել...

Որ կալածատիրական դասը՝ ընդհանուր առմամբ, իր վրայ կրեց այդ նորոգման ծանրութիւնը, հազիւ թէ կասկածելի է. նայնչօփ անվիճելի է և այն, որ նա դեռ չէ ուղղւել արած զոհաբերութիւններից: Այդ մանաւանդ նկատելի է Քուլթայի սի նահանգում, որտեղ՝ համեմատած Թիֆլիսի նահանգի հետ, աւելի շատ են մանր կալածների տէր ազնականներ, որոնք առաջ ապրում էին համարեա թէ բացառապէս իրենց ճորտերի անձնական աշխատանքով. դրքա չունէին ոչ բաւականաչափ հող, որպէս զի հիմնէին տնտեսութիւն, ոչ էլ բաւականաչափ կարողութիւն, որպէս զի վարձատրէին վարձկան աշխատանքը, իսկ սեփական անձնական աշխատանքի գիմել գոցա խանգարում էին՝ մէկ կողմից, դարերով իւրացրած սովորութիւն-

*) Համանման երևոյթ տեսնում ենք և վրացոց բառագրութեան մէջ. նրանք էլ մեր հետեւութեամբ գործ էին դնում թաւանշան ու, բայց այդ ուն գործածութիւնից հանեցին, տեղը գրելով պարզ ա:

**) Այս յօդածը 1892 թ. „Р. Архивъ“-ի մէջ տպագրւած „Раскрѣпощеніе въ Закавказьѣ“ շարագրութեան վերջաբանն է:

ները և՛ միւս կողմից, մանաւանդ ազնական պատւի կեղծ ըմբռնումը, որ չէր յաղթւում պատշաճաւոր կրթութեամբ:

Այս պատճառով՝ մանր կալածների տէր «ազնաւորների» (ազնականների) մեծաթիւ դասակարգից առաջացաւ մի տեսակ ազնական պրոլետարիատ, որը ապրուստի միջոցներ է որոնում բացառապէս սեփական ծառայութեան մէջ, իսկ ժամանակ առ ժամանակ չէ հրաժարւում և մասնաւոր պաշտօնից: Այս օրինակ գրութիւնը վտանգ էլ է ներկայացնում հանրային հանգստութեան համար, քանի որ սպառազինւած և չապահովւած անձների այդ մեծ դասակարգը դեռ լիովին չէ հասել այն համոզմունքին, թէ ուրիշների սեփականութեան բռնի իւրացնումը միայն կտրճութիւն չէ և աւելի քիչ է վայել ազնական պատւին, քան թէ գիւղական աշխատանքը: Իւր հակումներով և անվիճելի պատերազմական յատկութիւններով այդ սպառազնաւոր դասակարգը պիտանի է զինւորական ծառայութեան համար. այդ հակումը գոհացւում էր բաւականաչափ, երբ գոյութիւն ունէր Քուլթայիսեան արտականոն հեծելազունը, ուր մեծ ուրախութեամբ մտնում էին մանր ազնաւորները, անգամ հասարակ զինւորների շարքը. այդ գունդի վերացնելուց յետոյ հանգամանքները վատացան, ինչպէս երևում է այն բանից, որ վերջին թվերում աւազակութեանց թիւը Քուլթայիսեան նահանգում աճել է:

Աւելի հեշտ էր կրել այդ գիւղացիական նորոգումից առաջացած նիւթական զոհաբերութիւնները ազնականութեան լաւագոյն, չասենք ամենամեծ կալածատէրերի համար: Սակայն որովհետեւ տնտեսական առաջին ծանրութիւնները թեթեւացրած էին նրանով, որ կալածատէրերը ստանում էին զբաղական վարձատրութիւն ազատւած ճորտերի անձնական պարտաւորութիւնների վախարէն, սակաւ ունեւոր ազնականների մէջ էլ երկաց ձգտում գէպի տնտեսական բարենորոգումները, որոնց նպատակն է և բնութեան՝ այս երկրին առատօրէն պարգեւած բարեքները:

Կարելի է միայն ցանկանալ, որ անդրկովկասեան ազնական դասակարգը աւելի ևս ճաշակ առնէ գիւղատնտեսական պարտավորւածքներից և աւելի և աւելի հեռու մնայ այն անհագութիւնից և սնափառ շռայլութիւնից, որ հին ժամանակներում ճորտերի վրայ էին ծանրանում: Այս պակասութիւնների համար ազնականներին վիճակւած էր տուժել, բայց այս տուժումը կարող է դադարել, երբ ընդհանրաւոր այն գիտակցութիւնը թէ կրած զոհաբերութիւնները հասարակական օգտին են նպաստել:

Հասարակական օգուտը երևում է նրա մէջ, որ գիւղական ազգաբնակչութեան վիճակը նկատելի կերպով բարեփոխուել է: Այդ կոշմից տարբերւած են երկու՝ Թիֆլիսի և Քուլթալիսի նահանգները. որչափ Թիֆլիսի նահանգում աղետական դատարարքը քիչ է վնասուել ճորտութիւնը վերացնելուց, այնքան Քուլթալիսի նահանգում, հաշուելով հետը և Մինգրելիայի գաւառները, աւելի արագ և ակնհայտ կերպով բարձրացել է գիւղական ազգաբնակչութեան բարօրութիւնը: Այցելելով քանիցս անգամ մինչև 1865 թ. երկրի այս մասը, մանաւանդ Մինգրելիան, ես հանգիպել եմ ժողովրդի մեծամասնութեան մէջ աղքատութեան, խղճալի բնակարանների և տկուր երեխաների. իսկ այժմ, բոլոր վրկաների ցուցմունքներով, այնտեղ բարօրութիւն է տիրում և գիւղական շինութիւնները աջողութեամբ մրցում են կալաածատիրոջ շինութիւնների հետ, և աշխատանքի տէր իմերեթ և ճարպիկ ու ձեռնարկող մինգրելը արդէն հարկաւոր չեն համարում ծածկել կալաածատիրոջ արթուն աչքերից իրենց աշխատանքի պտուղները:

(Վերջը միւս անգամ)

Հ Ա Յ Ո Յ Գ Ի Ր Ը *

(Շարունակութիւն)

Բ. մասի ԺԳ. գլուխը շատ հետաքրքրական է. այստեղ հեղինակին աշխատում է ապացուցանել, թէ Վանիէլեան կոչուած նշանագիրները ոչ այլ ինչ էին, եթէ ոչ հայոց հին սեփական ազգային այբուբենը, որ գործ էր ածուած Հայաստանում կառավարութեան ժամանակ, բայց քրիստոնէութեան մուտ գտնելով մոռացւեցաւ և տեղի տւեց յոյն, ասորի և պարսիկ այբուբեններին: Ինչպէս առաջ էլ ասացինք մի անգամ՝ մեր այբուբենի մասին կարծիքներ շատ-շատ կան յայտնւած, այնպէս որ նոր կարծիք յայտնել դժուար է. այսպէս ևս նոր չէ հեղինակի այս տեսութիւնը Վանիէլեան նշանագիրների մասին. նոյն հայեացքը, թողնելով նորագոյն բանասէրներին, վաղուց յայտնել են Ղ. Ինճիհեան և Մ. Էմին գիտնականները, դեռ 1835 և 1858 թվականներին. բայց հեղինակը յիշեալ գիտնականների փաստերը միացնելով՝ աւելցնում է և մի քանի դատողութիւններ և այնպիսի մի չէնք է շինում, որ ըստ երևոյթի բաւական հիմնաւոր է թւում, սակայն աւելի մօտ ուսումնասիրողը նկատում է նորա թոյլ և խախտւած լինելը:

Համառօտ մէջ բերենք այս փաստերը.

1) Ղ. Փարպեցին Ս. Մեսրոպին առել է տալիս այս խօսքերը, թէ «գոն նշանագիրը հայերէն լեզույս, որով հետը է՝ ինքեան ձայնիւ, և ոչ մուրացածոյ բարբառով շահել զոգիս տրանց և կանանց». նոյնպէս և Վանիէլի մօտ գտնւած գրերը կոչում է «հայերէն» նշանագիրը:

2) Վարդան Բարձրբերդցին վկայում է, թէ Վանիէլեան ասորու մօտ կային 22 գիր, որ գտնւած էին հին ժամանակ, բայց անհոգութեան էին մատնւած, «վասն ոչ պարզելոյ զընդարձակութիւն լեզուիս»:

3) Կարին վկայում է, թէ Վանիէլեան գրերը «յայտնից դարձեալ թաղեալք (կամ թողեալք) և յարուցեալք դիպեցան», նոյնպէս թէ՛ Վառաշապուհ պատմում էր մի ասորի աղետական Վանիէլե կաթողիկոսի մասին, «որ յանկարծ (?) ուրեմն նշանագիրս ազգաբնաւոյ հայերէն լեզուին»:

4) Խորենացին այս նշանագիրները կոչում է «վաղուց գտնւած»:

5) Ագաթանգեղոս պատմում է, թէ ինչ որ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ կախած ժամանակ խօսում էր՝ բոլորը «գրեցին ատենակալ դպիրքն նշանագրացն». նոյնը պատմում է Հովսիփմէի մասին. — Մ. Էմին կարծում է, թէ նշանագիր բառը պէտք է հասկանալ ոչ թէ այբուբեն, այլ պայմանական նշաններ, սղագրութեան յարմարեցրած: Հեղինակը շատ վկայութիւններով հերքում է այս սխալ կարծիքը և ցոյց է տալիս, որ նշանագիր բառը նշանակում է գիր, այբուբեն: (Աւելցնենք փակագծի մէջ, որ այս բացատրութիւնը թէպէտ ուղիղ է, բայց նոր չէ):

6) Վարդան Բարձրբերդցին վկայում է, թէ Լեւոն թագաւորի ժամանակ գտնւեցաւ մի գրամ, որի վերայ հայերէն գրով գրւած էր հայկազանց կառավարութեան անունը:

7) Փիլոսոփաաւոս պատմագիրը (Վ. դարի սկզբում) վկայում է, թէ Պամփիլիայում բռնւել է մի յովազ, որի ոսկեայ մանեակի վրայ գրւած է եղել հայերէն գրերով «Արշակ թագաւոր աստուածոյն Նիւսեայ»:

8) Հ. Ինճիհեանը վկայում է, թէ ինքը 1788 թվին Պոսում անգլիական դեսպանի մօտ տեսել է հարկաւոր արծաթէ դրամներ, որոնց մի կողմում նկարւած է եղել ասորւշան երկու մագերի մէջ, իսկ միւս կողմում՝ թագաւոր, գլուխը սաղաւարտ դրած և չուրջը հայերէն որոշ մնացած տառեր, որոնց մէջ ճանաչել է հ, տ, պ, կ, ճ գրերը, բայց կարգաւ չէ կարողացել, որովհետեւ ձայնաւոր գրեր չեն եղել նոցա մէջ:

(Այս փաստերից 1, 2, 3, 4, 5, 6 մէջ է բերել Մ. Էմին իւր Խորենացու թարգմանութեան Վ. յաւելածի մէջ (եր. 364—368), եթէ թերութիւն չի լինում է Հ. Գ. Զարբանալեան (Պատ. հայ. դպր. Ա. հատ. եր. 39), ութերորդն էլ հեղինակին առել է Ինճիհեանի Հնախօսութիւնից, ինչպէս ցոյց է տալիս ծանօթութեան մէջ):

Կրկնում ենք, եթէ մարդ առանց քննելու հաւատայ այս վկայութիւններին համախմբութեան՝ յիշուել կզայ այն համոզման, թէ Վանիէլեան նշանագիրները հայոց նախկին գործածած գրերն էին, որոնք որևէ պատճառով (դուցէ քրիստոնէութեան ազդեցութեամբ) դործածութիւնից դուրս են ձգուել և Ս. Մեսրոպի ձեռքով կատարելագործւեցան և դարձեալ դործածութեան մէջ մտան:

Բայց քանի որ մարդ սկսում է մի առ մի քննել այս վկայութիւնները, քանի որ խորհրդածում է այս խնդրի մասին՝ այնքան աղօթանում է այդ փաստերի նշանակութիւնը, այնքան կասկածելի է դառնում նախաքրիստոնէական ազգային սեփական այբուբենի գոյութիւնը: Ով որ արամադրւած է ընդունելու այդպիսի այբուբենի գոյութիւնը՝ նորա համար վերոյիշեալ փաստերն

*) Տես «Տարազ» № 1, 2, 3:

անհերքելի վկայութիւններ են. իսկ ով հակառակ տրամադրութիւն ունի՝ նա չէ և չէ կարող նոցանով համոզւել: Եւ յիշատի այդ վկայութիւններից միայն երեքը, Կորինթի, Խորենացու և Փարպեցու խօսքերը ունին փոքր ի շատէ արժէք և ծանրութիւն, իսկ մնացածները արժանա հաւատ չեն և կամ հակասում են մեր այժմ գրականագէտ գիտցած փաստներին:

Վարդանի սուղին վկայութիւնը (թ. 2) զուրկ է որեւէ կարեւորութիւնից, որովհետեւ հեղինակը 850 տարով հեռու է այն ժամանակից, որի մասին պատմում է, և ցոյց չէ տալիս, թէ ինչ ստույգ աղբիւրից է առնում իւր պատմամբը: Բացի սորանից, երբ ի նկատ առնենք, որ նա գրերի գիւտը համարում է տեղի ունեցած Բաւլում (հակառակ ժամանակակից պատմագիտների վկայութեան), և որ մինչև իւր ժամանակներն էլ չէր ցոյց են տալիս քարին վերայ աստուածագիծ գրերի հետքերը—պարզ կը տեսնենք որ սա տեղական աւանդութիւն է, որին չարժանութիւն թերևս եղած լինի այն սեպագիր արձանագրութիւնը, որ Վարդանի նկարագրած այրում գտնել է, ինչպէս իրաւամբ նկատում են Վենետիկի հրատարակիչները 1):

Բայց դարձանալի է, որ Հայոց գրի հեղինակն ինքը չէ նկատել Վարդանի այս աւանդութեան՝ նշանակութիւնից զուրկ լինելը, քանի որ նա Ասողիկ մի վկայութիւնը հերքելիս՝ ասում է իրաւամբ. «ինչ հիման վերայ պէտք է ընդունենք Ասողիկ պատմագրի վկայութիւնն իբրև ճշտագոյն, քանի որ նա Ս. Մեսրոպի ժամանակակից չէ» (եր. 370): Չէ որ այս հարցմունքն աւելի մեծ իրաւունքով պէտք է տար ինքն իրան և Վարդանի նկատմամբ, ի նկատի ունենալով վերոյիշեալ առասպելախառն մանրամասնութիւնները:

Ագաթանգեղոսի վկայութիւնը (թ. 5), եթէ նոյ իսկ բառացի ընդունենք նորա զրածն իբրև հեղինակութիւն դարձեալ կարեւորութիւն չունի մեր խնդրին համար: Ինչ լեզուով էին խօսում Ս. Գրիգոր և Հովսէփմէ, որոնք երկուսն էլ ըստ Ագաթանգեղոսի, Հայաստանից դուրս սնւած և կրթւած էին և ծագումով էլ հայ չէին, և հէնց նոր էին մտել Հայաստան, որ պատահեցաւ Ագաթանգեղոսի նկատարած դէպքը: Կասկած չըկայ, որ նորա հայերէն չէին խօսում, ուրեմն և նշանագրողները նոցա խօսած լեզուով պիտի գրէին:—Հեղինակն ինքն էլ ի նկատ ունի այս առարկութիւնը, թէ Ագաթանգեղոսի չիշած նշանագիրներն—տառերն—հայերէն էին թէ օտար» (եր. 251). սակայն նա խոյս է տալիս ուղղակի պատասխանելուց, և գիտնում է ուրիշ վկայութիւնների (6—8), որոնց ցից թողնում է ընթերցողին եզրակացնել, թէ այդ տառերն հայերէն էին: Մենք ասացինք արդէն, թէ խօսւած լեզուն չէր կարող լինել հայերէն, ուրեմն և ոչ այն գրերը, որով արձանագրւեցան այդ խօսակցութիւնները:—Ի դէպ յիշենք այստեղ, որ Տրդատ, Խորենացու վկայութեամբ, Խոսրովիդիսի Հովնոցին վերայ արձանագրութիւն գրել տւեց յունարէն գրերով 2) որոնց հետքերը տեսել է պ. Վ. Աղայեան, ինչպէս ինքը վկայում է «Մուրճ» ամսագրի անցեալ դիմա: համարում (եր. 1848):

Վարդանի և Հ. Խնձիճեանի յիշատակած կռապաշտ հայ թագաւորների գրամները հայերէն արձանագրութեամբ՝

1) Տես Վար., տպ. Վեն., եր. 50, ծան. 1.

2) Տես Խոր., Բ., 90. տես և «Այբարատ» եր. 213:

(թ. 6 և 8) լուի երեսակայութեան ծնունդ են: Այսօր անւանի հայ գրամագէտները վկայում են, որ «բուն հայերէն լեզուա տպւած գրամները՝ Ռուբինեան գրամներն են, այլ Արշակունեանց գրամները յունարէն են» 1): Երբ ոչ ուրեք ճանաչի հայատառ գրամ թագաւորաց մերոց Հայկազանց և Արշակունեաց 2): Մանաւանդ դարձանալի է, որ Վ. Խնձիճեանի նման հմուտ հայագէտը չը կարողացաւ և ոչ մի բառ կարդալ այն հարեւրաւոր գրամներին վերայ, «ձայնաւոր գրեր չը լինելուն պատճառով»: Միթէ դժւար էր կարդալ թգը, Մժըն, Գւն, Տգըն և այլ այսպիսի բառեր, այն էլ Խնձիճեանի նման հմուտ հնագէտի համար:

Տարակոյս չկայ ուրեմն, որ Խնձիճեան և Վարդան տեսել են օտար լեզուներով գրամներ, որոնց մի քանի գրերը պատահական նմանութիւն ունէին հայոց մի քանի գրերին հետ: 3)

Փիլոսոփաաւստի վկայութիւնը (թ. 7) դժւար թէ որեւէ արժէք ունենայ՝ երբ ի նկատի ունենանք, որ այդ հեղինակն ինքը չէ տեսել յովազի մանւակը և չէ կարդացել վերան գրւածը. որ նա լսովի պատմում է այդ բանը. որ ինքը շատ հեռու էր գտնուած այնտեղից, ուր պատմում են որ մի անգամ բռնւած էր յովազը, որ Նիւսեայ աստուած մեր գիցարանութեան մէջ անծանօթ է, և այլն: Այսպիսի գրոյցներ, որ հարեւրաւոր բերաններից անցնելով բոլորովին յեղաշրջում են բուն հեղինակին և առասպել դառնում՝ չեն կարող փաստ համարել որեւէ խնդրի լուծման համար՝ մինչև որ չհետազօտւին իրանց ծագումի և աղբիւրի կողմից:

Գտնք հիմայ Կորինթի, Խորենացու և Փարպեցու վկայութիւններին:

Կորինթի խօսքերը, որչափ և չփութ ու անորոշ են՝ բայց ուշադրութեամբ կարդացողը հասնում է մի եզրակացութեան, որ բոլորովին հակառակ է հեղինակի հասկացածին: Մեր կարծիքով Կորինթի մի բան է վկայում—այս՝ թէ Գաւիթեան նշանագիրները հայերէն չէին, այլ օտար լեզուի տառեր: Ահա Կորինթի խօսքերը. «Այն ժամանակ թագաւորը նոցա պատմում էր մի ազնւական ասորի Լալիսկոսի, Գաւիթի մասին, որի մօտ հայոց գրեր կան» (որոյ յանկարծ ուրեմն նշանագիրա աղփարեւոյց հայերէն լեզուի): Մարդ են զրկում, գրերը բերում են, սովորեցնում են մօտ երկու տարի, «բայց երբ հասկանում են որ այդ գրերը չեն կարող ամբողջապէս արտայայտել հայերէն լեզուի վանկերն ու կապերը—մտնաւանդ որ այդ նշանագիրները օտար լեզուներից թագւած (կամ թողւած) և վերականգնած երևեցան (մոնաւանդ զի և նշանագիրքն իսկ յայրոց դարութեանց թագաւոր (կամ թողւոր) և յարուցեալք դիպեցան)—այն ժամանակ կրկին դառնում են իրանց նախկին հոգաւորին և այլն: Շատ պարզ է Կորինթի միտքը. երբ Ս. Սահակ և Ս. Մեսրոպը հետամուտ էին հայերէն գրեր յօրինելու՝ Վառնապուհ պատմում է իւր լսածը, թէ

1) Տես Սիպիլեան, Գաւաւորութիւն Ռուբինեան գրամոց, յաւելած, եր. 5:

2) Տես Վարդ., Վեն., եր. 50, ծան. 3:

3) Այսպէս Հարէշ (Եթովպական) մի չորս տող տալովոր գրութեան մէջ մենք գտնում ենք 11 գիր, որոնք շատ մօտ նմանութիւն ունեն հայոց Ա, Զ, Փ, Ը, Պ, Զ, Ս, Ո, Մ, Բ, Գ գրերին հետ:

Գր.՝ Ա. Բ. Խան

Ս. Ս. Խան

Յովսէփի գեղեցիկ եւ իր եղբայրները տանոււմ են նրան ծախելու:

Դանիելի մօտ կան հայերէն գրեր. (սա էլ Փիլիսաբարասոսի պատմութեամբ են՝ բառին համանիշ է): Բերում գործ են գնում այդ գրերը, բայց յետոյ դէն են ձգում, ահա նկատվում որ նորա հայերէն բոլոր հնչիւնները չեն կարող արտայայտել, մասնաւանդ որ դուրս է գալիս, որ այդ գրերը օտար լեզուի գրեր են եղել, որ վաղուց մուծուած են եղել և հիմայ նորից երևան են բերել: Ուրեմն Վառձապուհի՝ լսովի հայերէն ոչոք գրերը փորձով դուրս են գալիս օտար լեզուի գրեր:

Վորիւնի միտքն այսպէս հասկանալ չէ կարելի. Դանաւանդ չէ կարելի բռնադրօս կերպով նորա խօսքերը հասկանալ, թէ հայոց հին այբբենաբանը մոռացել էր՝ տեղի տալով այլոց դարձութեանց, այսինքն այլոց գրերին և ապա կրկին յայտնել (եր. 241), ինչպէս անում է հեղինակը: Վորիւն ոչ միայն անգիտակցաբար բողոքովն չէ կարողանում ծածկել Դանիելեան նշանագիրները հայերէն հին գրեր լինելը, այլ ընդհակառակը նա վկայում է, թէ այդ նշանագիրները կարծուած էին հայերէն, բայց ստուգեցաւ որ օտար տառեր էին:

Խորհնացու վկայութիւնը (թ. 4) ոչ մի փաստ չէ այդ նշանագիրների հայերէն լինելուն. նա միայն համառօտի Վորիւնի խօսքն է ակնարկում, թէ այդ գրերը գտնուած են եղել հին ժամանակ (բայց յետոյ մոռացել են ու կրկին երևան եկել, ինչպէս շարունակում է Վորիւն): Բայց Խորհնացին ընդհակառակն հերքում է նոյնպէս այդ նշանագիրների՝ հայերէն լինելը, որովհետեւ կոչում է մուրացած գրեր, որ նոյնպէս համապատասխան է Վորիւնի պատմածին:

Ղազար Փարպեցու վկայութիւնը (թ. 1) ամենից աւել նպաստաւոր է հեղինակի կարծիքին, բայց կարծում ենք դերաւ կարելի է բացատրել և այն առերևոյթ հակասութիւնը, որ կայ Փարպեցու և Վորիւնի ու Խորհնացու մէջ: Ղազարի պատմութեան աղբիւրը այս տեղում Վորիւնն է, ինչպէս ինքը վկայում է. Վորիւնի պատմութիւնը յաճախակի կարգալուց և տեղեկանալուց յետոյ՝ նա գրում է իւրը, և իւր մշտական սովորութեամբ՝ ճշմանցում, ընդարձակում է իւր պատմութեան նիւթը: Այս կերպով՝ Վորիւնի առաջին անգամ յիշած «հայերէն այբուբենը» նա արծարծում է իւր ձեռով, Դանիելեան նշանագիրները երկու անգամ կոչում է հայերէն նշանագիրներ, և Մեսրոպիին տալի է տալիս, թէ «գոն նշանագիրը հայերէն լեզույս»: Տարակոյս չկայ, որ Մեսրոպի այս խօսքերը Փարպեցու մտքի ծնունդն են, որովհետեւ Փարպեցին հնար չունէր գիտնալ, թէ Ս. Մեսրոպը մօտ 100 տարի առաջ ինչ էր որոճում և ասում իւր մտքում: Բայց այստեղ նկատելու է մի շատ կարևոր կէտ. Փարպեցու պատմութեան մէջ, ինչպէս առաջ ասել ենք՝ պակասում է մի մեծ հատուած, որի բովանդակութիւնն է եղել Դանիելեան նշանագիրների Հայաստանի բերելը, փորձելը և մերժելը իբրև անպէտք և օտար գիր: Փարպեցու այս հատուածի փոխանակ արտագրողները գրել են Խորհնացուց համապատասխան պատմութիւնը: Ուրեմն Փարպեցին Դանիելեան գրերը հայերէն է կոչում առաջին շրջանում, երբ թէ Վառձապուհ, թէ Ս. Սահակ և Մեսրոպը համոզուած էին, որ այդ գրերն յիւրաի հայերէն գրեր են, ինչպէս նկարագրում է և Վորիւն. Փարպեցու մէջ ակնհայտ է և իւր ուրիշ շրջանի պատմութիւնը, երբ ամենքը փորձով տեսան,

թէ այդ գրերը հայերէն չեն, օտար լեզուից մուրացած են: Անտարակոյս և թէ այս հատուածը կորսւած չլինէր՝ Փարպեցին նոյն ճոխ և ընդարձակ ոճով կ'աւտմէր, թէ ինչպէս բոլորը նախ սխալ կարծիքի էին Դանիելեան նշանագիրների մասին և ինչպէս ստուգելով հասկացան, որ նորա հայերէն գրեր չէին:

Մենք համառօտ քննելով հեղինակի մէջբերած ութ վկայութիւնները՝ տեսանք, որ նոյնից մի քանի անհաւատալի են իբրև աւանդութիւն և առասպել, մի քանի անհիմն են և հակասում են իրականութեան, Վորիւնի վկայութիւնը հակառակն է ցոյց տալիս, ինչպէս և Խորհնացուն. իսկ Փարպեցու վկայութեան առաջին կէտը գիտենք, որ համաձայն է Վորիւնի վկայութեան առաջին կէտին, իսկ երկրորդ կէտը կորած է: Վարդ ենք ուրեմն եղբակացել, որ այս բոլոր վկայութիւնները չեն կարող ապացուցանել հեղինակի տեսութիւնը, թէ Դանիելեան գրերը հայերէն էին և թէ հայերն ունեցել են նախաքրիստոնէական դարերում սեփական աղբյուրն այբուբեն: Բայց այս բաւական չէ. կան բազմաթիւ և լուրջ առարկութիւններ այս տեսութեան դէմ, առարկութիւններ, որոնք անհնար են դարձնում այդպիսի ենթադրութիւն: Ի հարկէ հեղինակը, եթէ բազմակողմանի կերպով ուսումնասիրէր այս խնդիրը՝ պէտք է ի նկատի ունենար հակառակ տեսութեան առարկութիւններն և և աշխատէր նրանց հերքել: Բայց նա այնքան է զբաւած իւր տեսութեամբ, որ անտես է արել հակառակ տեսութիւնը:

Յիշուի, եթէ ենթադրելու լինինք, թէ մենք ունեցել ենք հին սեփական այբուբեն, որ խափանել է քրիստոնէութեան Հայաստան մտնելովը, այսինքն Գ. Գարի սկիզբը՝ մեր առաջ դուրս կգան այսպիսի խնդիրներ:

Ինչո՞ւ այդ գրով ոչ մի արձանագրութիւն չէ մնացել մինչդեռ մնացել են բազմաթիւ ուրիշ արձանագրութիւններ սեպագծ, յոյն և լատին գրերով:

Ինչո՞ւ այդ գրերով ոչ մի դրամ չէ մնացել, մինչդեռ մնացել են բազմաթիւ դրամներ յոյն և լատին գրերով:

Ինչպէս կարող էր 100 տարւան մէջ ոչնչացնել այդ գրերով գրւած հեթանոսական գրականութիւնը, քանի որ մի քանի ընդարձակ գաւառներ գեւ Մեսրոպի ժամանակ էլ շարունակում էին մնալ հեթանոսութեան մէջ:

Ինչպէս կարող էր այդ ժամանակամիջոցում ամբողջ Հայաստանում մինչև անգամ մոռացել, թէ 100 տարի առաջ եղել են հայերէն գրեր:

Ինչպէս կարելի էր, որ բոլոր հայերը, քրիստոնէայ թէ հեթանոս, կորցրած լինէին այդ գրերն ու մոռացած նոցա գոյութիւնը, իսկ մի օտարազգի քրիստոնէայ (եպիսկոպոս) պահած լինէր:

Եթէ Դանիելի գրերն հայերէն էին՝ ինչու չյարմարեցան հայերէն հնչիւններին և չէին արտայայտում մեր լեզուի վանկերն ու կապերը: Եթէ Ս. Մեսրոպը երկու տարի աշխատելով չկարողացաւ նոցանից օգտուել՝ ինչպէս կարող էին առաջ օգտուել նոցանից:

Ինչպէս հասկանանք Խորհնացու այս որոշ խօսքերը մեր նախնի թագաւորների և իշխանների անիմաստութեան մասին. «դուցէ մէկն ասէ, թէ այն ժամանակ դիր

և դպրութիւն չկար... բայց իրաւացի չէ այսպէս կարծելը, որովհետեւ... կային Պարսից և Յունաց գրեր, որոնցով... այժմ անթիւ գրածքներ գտնուում են մեղանում (Խոր. Ա. 3): Ընդունակ էր Խորենացին այսպիսի խոշոր սուտ խօսել, ուրանալ հայերէն գրերի գոյութիւնը և ամբողջ ազգը խայտառակել՝ ոգէտ, վայրենի, անուսումնասէր և այլ մակդիրներով—այն նպատակով միայն, որ իւր վարդապետի Ս. Մեսրոպի պատիւը աւելի բարձրացնէ և գրերի դիտար միայն նորան վերագրէ:

Այս և սոցա նման ուրիշ խնդիրներ հեղինակը պէտք է մէջ բերած, քննած և լուծած լինէր, իւր բերած վկայութիւնները բազմակողմանի խիստ քննութեան ենթարկած լինէր և ապա թէ եզրակացութիւն անէր հայոց նախնական գրի գոյութեան կամ չգոյութեան մասին: Իսկ քանի որ նորա բերած ութ վկայութիւնները չեն կարող ապացուցանել այդպիսի գրերի գոյութիւնը, և միւս կողմից բազմաթիւ հեղիւթիւններ և խորհրդածութիւններ դէմ են նոցա գոյութեան՝ մենք պէտք է եզրակացենք, թէ մեր այժմեան ունեցած փաստերի հիման վերայ, Դանիէլեան նշանադիրները հայերէն գրեր չէին, և հայերը մինչև Ս. Մեսրոպի գիւտը՝ չունէին սեփական ազգային այբուբեն (չհաշիւելով սեպագիրը): *)

ՍՏ. ՄԱՆՔԱՍԵՆՅ

(Կը շարունակւի)

ԿՐԹԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸ ՊԱՐՍԿԱՀԱՅԵՐԻ ՄԷՋ

Գ.

Թէ Թէհրանի «Բաֆֆի» գրադարանը հիմնւելու սկզբնապատճառն է ոչ թէ խակալէս ընթերցասիրութիւն տարածելը, այլ բոլորովին մի այլ նպատակ, մի մեքենայական դաւադրութիւն. դրան կը վկայէ Թէհրանի մի բուռն փոքր ՚ի շատէ լրջմիտ երիտասարդութիւնը: Ընթերցարանի անունը իւր բացւելու օրից գրաւեց բոլոր տեղացիների ուշադրութիւնը, ամենքն էլ կամեցան անդամ լինել մի այնպիսի ընկերութեան, որը իւր վրայ կը դնէր վեհ անուն. սակայն այդ ջղաշին դիւրագրութիւնը շուտով անցաւ, տեսնելով, որ ընթերցարանը բացի «Բաֆֆի» գրքերից, որ նւերէլ էր հեղինակի այրին՝ ուրիշ գրքեր բոլորովին չունէր՝ բերելու էլ մտադրութիւն չըկար, չընայած որ տարեկան անդամավճարները միայն՝ մի պատկառելի գումար էին կազմում: Այնուհետև օրեր էին անցնում և ոչ ոք ոտք չէր կոխում ընթերցարանի չէմբից: Ընթերցարանի մշտական այցելուն — ինչպէս ժամանակին այնտեղի թղթակիցներից մէկը գրում է տեղւոյ թերթերին... «մի սպիտակ վանայ կատու է, որ ծուրօրէն պարկած գրասեղանի վրայ մրափում է»...

Բայց մասնաժողովի նիստերն ամեն շաբաթ անյե-

տաճգելի են: Խօսակցութեան նիւթը ինտրիգներն և այլ կողման վարժարանի դէմ, հակառակ կուսակցութեան դէմ... Յուստիտեան չենք կարող մոռանալ մի դէպք.— Թրորդական վարժարանում դասախօսում ենք դասամիջոցի գանդակը տեսլին՝ դուրս եկանք, անցանք գաւիթը, կամեցանք կանգնել դրսի դռան առաջ և մի փոքր ազատ շունչ քաշել: Տեսնում ենք այնտեղ հաւաքւել է մեծ բազմութիւն, ի թիւս որոց և ուսումնարանի տեսուչը, հոգաբարձուներից մի քանիսը: Մտեցանք և տեղեկացանք, որ մի քանի սրիկաներ ծառային ծեծել են: Միւս օրը ողջ քաղաքում տարածւել էր, թէ «Պարսիկները թափւել են օրիորդաց ուսումնարանը, կամեցել են մի քանի աղջիկներ փախցնել, վարժուհու սիրտը դնացել է, ուսուցիչը ասորձանակ է արձակել և այլն և այլն» մի հրէշաւոր լեզուներով: Թէհրանցոց էլ, որ առանց դուռնայի պար են դալիս՝ այդ էր պակաս... Յաջորդ օր, մի քանի աշակերտուհիներ դուրս տարւեց բողոքականների վարժարանը, որովհետև նրանք իրենց դռների առաջ պահակ զինւորներ ունէին կանգնեցրած, այնտեղ այդպիսի անկարգութիւններ չէին կարող պատահել...

Մենք իմացանք լեզենդայի հանճարեղ հեղինակի ու լինելը...

Պարզ բան է՝ ուսուցչական խումբը չէր կարող տանել առաջադիմութեան դիմակով ծածկւած մի ընկերութեան այդ ստորաքարը՝ արաքը և ահա նա հրապարակապէս՝ ժողովրդական դասախօսութեամբ, կամեցաւ պատառել կեղծաւորի դիմակը և մերկացնել ամեն ինչ... Սակայն նրանց ստատանայական մեքենայութիւնը՝ կարող են ուղղւել և դէպի ճշմարտութեան ջատագով ուսուցիչները... «Բաֆֆի» ընթերցարանին կից սենեակը, որոնց միջև կար և դուռն՝ վարձել էր ուսուցիչներից մէկը: Մի օր նա քնից արթնանալով ականջին հասնում են վիճաբանութեան ձայներ. ուշադրութիւն է դարձնում, իմանում է որ ժողով կայ...

— Պէտք է դրանցից ազատւել, դոքա կարող են մեր նպատակներին վնասել... (Խօսքը ուսուցիչների մասին է):

— Բայց պարոնայք, զգոյ՛ ալետք է լինել, դրանք կողկասցիներ են...

— Ասիկ ֆէսը թրդ գլխիս չըլլայ՝ ազեար եսի էտոնց կորցնել չի տամ. ասիկ գլխիս թրդ կնգայ մը լաչիկ ըլլայ. անոնք ան աստիճան յանգագին՝ երեկոյթին մէջ մեր ընկերութեան վրայ յարձակիլ. ես աղոնց... Այս ասելով Աղա-Միքայէլը ֆառը գետնին է գարկում, իբրև պատուի մի երգում...

Միւս օրը ուսուցիչը պատմում է մեզ իւր լսածը և անհամբեր սպասում ենք թէ ինչ վախճան կունենայ: Եւ ահա մի շաբաթից յետոյ՝ տպարանատէր պ. Անդրէաս Բէկ-Նազարեանը յայտնում է մեզ, որ իրան դեսպանատանից կանչւել են և հարցրել՝ թէ այն ինչ կասկածաւոր մարդիկ են, որ հաւաքւում են քո տանը և դանաղան արտասահմանեան թերթեր կարդալուց յետոյ՝ խորհրդածութիւններ անում... Նրա հարցի վրայ, պատասխանում են, որ այդ բանը յայտնել է Բաֆֆի ընկերութեան մասնաժողովի անդամներից մէկը: Թէ հայ մասնաւոր կեանքում եղել են անհասկանալի, որոնք իրանց վրէժը լուծելու համար՝ դիմել են այսպիսի ստոր միջոցների, բայց մի բարենպաստակ հիմնարկութիւն այս բանը չէ արել, և այս առաջին օրինակն է:

*) «Մուրճի» անցեալ տարւոյ դեկտ. համարում պ. Ղ. Աղայեան գետեղել է մի շատ գեղեցիկ և ոգեւորած յօդւած, որի մէջ քննում է Հայոց գրի՝ մեր այս անգամ քննած, գլուխը: Այս յօդւածի մէջ, ընդհանրապէս ուղիղ և խելացի գատողութիւններ չարքում, սլատահում են և համարձակ, կասկածելի կարծիքներ: Մեծարգոյ հեղինակը գալիս է այն եզրակացութեան, թէ հայերս մինչև Ս. Մեսրոպի գիւտը՝ չենք ունեցել ոչ գիր և ոչ գրականութիւն:

Ահա և մի փաստ, որը պարզ ցոյց է տալիս այդ ընկերութեան խռովարարութիւնը։

Պէտք է ընտրուէր կաթողիկոսական պատգամաւոր։ Մի կուսակցութիւնը, ինչպէս և պարսկ. միւս քաղաքները, կամենում էր ընտրել պ. Հ. Աւաքեղեանին, որ յայտնի է ամենաջերմ խրմեանական... Ահա մտնում է ընտրութեան դահլիճը մի ծերունի՝ դառնալով դէպի ուսուցիչներից մէկը։

—Այ բարա, հէր էք մեր հաւատը ասնատակ տալիս, հէր էք Աստծու օրէնքի դէմ բաներ անում... —Ի՞նչ է, հայրիկ, ինչու ևս նեղացել,—հարցնում է ուսուցիչը։

—Բա հէր Աստծուց չէք վախում, չէ որ մենք լսել ենք էդ մարդը կնիկ ունի, հէր էք դրան կաթողիկոս շնորհում... —Այդ սուտ է հայրիկ, և սկսում է բացատրել նրան թէ պ. Աւաքեղեանն ընտրւում է ոչ թէ կաթողիկոս, այլ պատգամաւոր։

—Թո՛ւ, ինձ խաբեցին...ասում է ծերունին և հեռանում։

Գլխաւորապէս թէհրանի հայ մանուկները լցած են բողոքականների և կաթողիկոսների դպրոցները, որոնք ամեն տեսակ միջոցներ ունին նրանց զբաւելու։ Ազգային ինքնաճանաչութիւնն այնքան մեծած է տեղացիների մէջ, որ ծնողները, առանց պատկառանքի, ասում են իրանց բարեկամներին. «Ասղը եկէք զնանք մեր տղայի (կամ տղջիկայ) բողոքական (կամ կաթողիկ) դառնալուն հանդիսատես լինելու...» Նւ թող ընթերցողն այս չափազանցութիւն չը համարէ, սա զուտ իրականութիւն է... Ինչ և իցէ, ապագան մեծ վտանգ է սպառնում... Սբա առաջն տունելու միակ հնարը՝ մի բանիմայ արեղայի ներկայութիւնը կըլինի։

ՅԱԿ. ՂԱԶԱՐՅԱՆ

Պ. ԽԱՐԱԳԻՐ.

Խնդրում եմ՝ տեղ տաք «Տարալի» մէջ՝ հետեւեալ երկտողի։

Անցեալ տարւայ օգոստոս ամսին՝ խօլերի ստատկացած ժամանակ, այստեղ մի մասնախումբ կազմեց, որը բաղկացած էր մի արիւնջից, մի օրիորդից և մի քանի երիտասարդներից։ Այս մասնախումբը ոտիկանութեան թոյլտւութեամբ հանդանակութիւն էր անում քաղաքի տներում և խանութներում՝ խօլերայով հիւանդներին և վհատածներին նիւթականապէս օգնութիւն հասցնելու համար։ Հանգանակութեան գումարը մի քանի օրւայ ընթացքում հասաւ 329 լուրլու և մասնախումբը տեսնելով՝ որ մեծ կարիք կայ քաղաքի աղքատ դասակարգին շուտափոյթ օգնութիւն հասցնելու—առ ժամանակ հանգանակութիւնը ընդհատեց և այդ կարիքը պետքերին առ ժամանակ բաւականութիւն տալու։ Շատ նրկատւած բան էր, որ շատերը մեռնում էին խօլերից քաղցածութեան և ընդհանրապէս սննդի պակասութեան պատճառով (հաց, տաք կերակուր)։ Ուստի մասնախումբը օգտակար համարեց և որոշեց ու տ ե շ ու լ ր ա ն ա ու ն ե լ (ինչպէս նկատեց խօլերի ժամանակ՝ Աղէքսանդրապո-

լում թէյատները այնքան կարեւոր չէին, որովհետեւ տեղական ջուրը աղբիւրներ ի լինելով՝ շատ խորիցն է բղխում և հեռու է բացիլների ազդեցութիւնից) գլխաւորապէս ա լ իւր և բաժանել քաղաքի յետ ընկած մասերում բնակաւ անձար ու տնանկ աղքատներին, որոնք կամ խօլերից վնաս էին տեսել՝ կորցնելով տան աշխատող ձեռքը և ընկել աւելի վտանգաւոր դրութեան մէջ՝ կամ հիւանդ ունէին, որն ուտելու բան չունէր։

Բացի արիւրից, որ տրւում էր գլխաւորապէս այն ընտանիքներին, որոնք թէև խօլերից վնասել էին, բայց այն ժամանակ հիւանդ չունէին,—հիւանդ ունեցողներին տրւում էր եփած հաց, միս, բրինձ և շորեղէնը լատալու համար սապոն (ա լ ա տ ա հ ա ն ի չ գ ե ղ երը առանձնապէս էր բաժանւում)։

Թէ ալիւրը և թէ միւս ուտելիքները տրւում էին այնպիսի աղքատներին, որոնց չբաւորութեան և անանկութեան մասին մասնախումբը շատ ապացոյցներ ունէր բացի այն հանգամանքից, որ նորա անդամները ման էին գալիս տնից տուն և տեսնում աղքատների և հիւանդների դրութիւնը, նոքա ժողովում էին և գիտեցողներին տեղեկութիւն այդ մասին։

Ալիւր բաժանւած է 205 փութ, որով ապահովեցրած է 30 ընտանիք մի ամիս ժամանակով (իւրաքանչիւր ընտանիքում միջին թւով հինգ հոգի), տալով ընտանիքի իւրաքանչիւր անդամին՝ հաշւելով մեծ և փոքր՝ մի մի փութ (մի փութ ալիւրը եփելուց յետոյ դառնում է 50—55 զրւանքայ հաց). օրինակ՝ մի մօր և երեք փոքր որբուկներուն 4 փութ ալիւր, երկու որբացած քոյրերի (հայր և մայր չունին—մէկը խօլերից մեռած) երկու փութ և այլն.) ուրեմն ընդամենը 30 ընտանիքին տւած է 150 փութ ալիւր։ Ալիւրի մնացածը բաժանւած է պատահաբար՝ կարճ ժամանակով հիւանդներին կամ շատ տնանկ աղքատներին, ընդամենը եօթնասուտն ընտանիքի, ուրեմն 205 փութ 14 զրւանքայ ալիւրը բաժանւած է հարիւր ընտանիքի։

Մասնախումբը երեք շաբաթ շարունակ ունեցել է հինգ հիւանդ, որոնց տեղ է ամեն օր կամ օրու մէջ միս—(հոգուն օրը 2 զրւանքայ), բրինձ (շաբաթը 4 զր.) և հաց (հոգուն օրը 2 զր.), շորերը լատալու համար սապոն (մի մի զր.)։

Այդ պատճառով առնւած է ընդամենը՝ հաց 6 փութ, միս 3 փութ, բրինձ 4 փութ, սապոն մի փութ։

Բացի սրանից՝ իբրև նպատակ քաղաքի հացթուխներից ստացել է 4 փութ եփած հաց, մսագործներից և մի քանի աներից 2 փութ միս։

ԾԱԽՍԻ ՀԱՇՆԻԸ

1. 193 փութ 14 զրւ. ալիւր (փութը հաշւելով 1,25) տւած է.	241 մ. 68 կ.
2. 12 փութ ալիւր (փութը 1,33)	15 — 96 —
3. 240 զրւ. հաց (զրւ. 3 1/2 կող.)	8 — 40 —
4. 4 փութ բրինձ (փութը 2,25)	9 — — —
5. 1 փութ սապոն (փութը 4 ման.)	4 — — —
6. 120 զրւ. միս (զրւ. 5 կող.)	6 — — —
7. Իբրև նպատակ տւած և մանր ծախս	2 — 60 —

Ծախսի գումարը ընդամենը 287 մ. 64 կ.
Հանգանակած գումարն 392 ռ., որից եթէ հոսենք ծախքը՝ 287 ռ. 64 կ. կը մնայ 41 ռ. 36 կ.

Այս 41,36 կուպ. գանազան պատճառներով մինչև հիմա չէր ստացուել. հիմա արդէն ստացուեց՝ և մասնախումբը մտադիր է կամ նոյն նպատակին գործ գնելու (չքաւոր ընտանիքներին բաժանել) կամ յանձնել Բարե-

գործական Ընկերութեան տեղական ճիւղին:

Մասնախմբի կողմից ՅՈՎ.Է. ԿՈՍՏԱՆԵԱՆՅԱՆ

Ալէքսանդրապոլ, յունւարի 8-ին.

Փ Ե Լ Ի Ե Տ Օ Ն

ՍՍ.ՊՆԱԾ ԶԱՐՍԱԻՐ ՕԴԻ ՄԵՋ

—Այս քնն կրակի մէջ գցեց ինձ իմ մայրս, գանգատուում էր ինձ օրիորդ Լուսիկը:

Ես և նա դէմ Հանդէպ կանգնած, սպիտակ գոգնոցները մեր հագին, մազերնիս էլ ետևը հաւաքած, մեր փափիկ ձեռներով լաւնում էինք ճերմակեղէն մէկ մեծ լազանի մէջ: Մեր մայրերը մըտքում դրել էին մեզանից տանտիկիները պատրաստել:

Ես էլ պատրաստ էի իմ գանգատաւոր ձայնը կցել Լուսիկի ձայնին, բայց յանկարծ նկատեցի որ տեսչուհին մտել է մի քանի գուգւած տիկիներէ-հիւրերի հետ մեր սենեակը և գովելով ցոյց է տալիս ինչպէս օրիորդներս զոյգ-զոյգ առանձին լազանների մէջ լացք էինք անում: Յիմար էի որ խօսէի, մանաւանդ որ նա մեզ վրայ էր մատնացոյց անում և ուրիշներից աւելի գովում: Հպարտութիւնից ես և Լուսիկը սկսեցինք աչնուպ ուժով սալնել մի մեծ չարսաւ, որ մի ակնթարթում բոլորովին սպիտակեց և այն է վերցրել էինք որ ուրիշներ, քամենք, յանկարծ...

Մի այնպիսի ճիշ տրձակեցինք ես և Լուսիկը, որ օրիորդ Նուշիկը երկիւղից լազանի տակ մտու:

Իմ և Լուսիկի ձեռները ամուր կպել էին չարսաւին, որը սկսել էր դէպի վեր, վեր բարձրանալ, մեզ էլ հետը քաշելով: Մի վայրկեան և մեր ոտները յատակից շատ բարձր էին, — իսկ չարսաւը մղում էր մեզ դէպի դուռը:

Վերջապէս ուշքի եկաւ տիկին տեսչուհին, որի գլխի վրայով օդի մէջ մենք լողում էինք դէպի դուռ՝ բազը, ուղեց՝ մեզ բռնել ոտներից, բայց ձեռքին... միայն ասնամոնս մնաց...

Կախարդական չարսաւի երկու ծայրից ամուր բռնած ես և Լու-

սիկ ինքներս էլ չը նկատեցինք՝ ինչպէս «Համբարձանք երկինք»:

—Լուսիկ, մայրդ քնն կ'աւի... Խեղճ բնկերուհուս աչքերից երկու խոժոյր արտասոււնք թափւեցին, ձմեռւայ ցրտից կարկուտ դառան և արագ բնկան ներքե, ուղղակի... մի յօգւածագրի քթին, որը վեր էր քաշել, ստանալով ամեն կողմերից, աշխարհի եզրներից շնորհաւորական նամակներ, հեռագիրներ:

Ցրտիցը փետացել էինք, մատները չէին բացւում, չէին պոկւում կախարդական չարսաւից... Կրկին վերադառնալու յոյսներս կտրած սկսել էինք յափշտակել բրիլեանտներով, որ ստորերկնայ ցօղը ցանել էր մեր մազերի վրայ. լուսնի ցոլքերը խաղում էին նըրանց մէջ...

Դիտարանները դէպի մեզ ուղղեցին իրենց գիտակները և բերկրանքով աճապարեցին հեռագրել ամեն տեղ թէ այս ինչ համաստեղութեան այս ինչ աստղի մօտ երևացել է մի նոր մոլորակ: Լրատուները իսկոյն հաղորդեցին այդ իրենց թերթերին, որոնք արձանագրեցին իրենցից թէ մոլորակը դիմում է դէպի հիւսիս: Երկրային շփոթմունքները արձագանք գտան մեր շուրջը—եթերքում:

Հակառակի պէս քամին մեզ մղում էր արևելք...

Անցանք լողալով դէպի ծովը Կասպեան,

Հասանք երկիւղով քաղաքը նախժեան:

Չարսաւը ձեռներին սկսեց ուրուել, քափը, սիպտակ քափը ընկաւ բարձրագլխարկ-կործակասակ երկարաքիթ - հաստաբուն սրբ... երկուստանու գլխին, որ «մեծ բնկերութեան անդամ լինելով», ստորագրական թերթիկներ էր գէտ ու գէն ցրում...

—Փիէ, ինչու էք ինձ սալնում, սալնէք թերթիկները ինձ զրկողի գլուխը:

«Լըրկողին» սալնել... դրա

Համար շատ սապոն կը հարկաւորէր:

Երկաթուղու գնացքի ծուխը հասնում էր մեր քթերին և աւելի էր տանջում, քան թէ սոժա-ծութիւնը և ցուրտը... և կախարդական չարսաւը կարծես դիտմամբ չէր ուղում բաժանել այդ ծխից և ձիւնի պէս սպիտակ սալնաքափը բնկնում էր շարունակ շոգեշարժի անիւների տակ:

—Լուսիկ, Լուսիկ ջան, բացականչեցի ես. տես կարծեմ մեր քաղաքի լապտերներն են:

Լուսիկի և իմ ուրախութեան ճիշ հասաւ ինչպէս երևում է գետնին, որովհետև մի փոքր ժամանակից տեսալ որ հայերը և հայուհիք, իրար ասելով թէ «ոչինչ, ամեն բան լաւ է, փոսնդ չը կայ, կ'իջնեն» միմիջարեւած, ուրախ դիմում էին պարահանդէս:

Դարդից ես և Լուսիկը սկսեցինք աստղերի տակ վալսի նման պտոյտ գալ, իսկ Թիֆլիսի գիտարանի հեռատես գիտնականը հրրճւանքով հետևում էր մոլորակին և պատրաստ էր հեռագիրներ քաշել:

Յանկարծ, աղմուկ, աղաղակ: Ժողովարանի կողուրը աչքներին բացուեց: Երկու տղամարդ իրար թակում էին:

—Ղոջաղ, էգպէս, էգպէս, բա: ցագանչում էին յօգւածագիրները:

—Մեր սլարահանդէսին, մեր պարահանդէսին վիրաւորանք, լսեցինք տիկիների ձայները, և սրբունքս այնպէս լցեց բարկութիւնից որ էլ չը սալստելով կախարդի հրամանին, ինքներս ուրեցեցինք չարսաւը, և սալնի քափը բնկաւ կռիւ սկսողի, կանանց անպատուողի գլխին:

«Մի խօսք, մի բառ չ'արտասանելով, այլ գլուխը բարձր, սառը, բեղերը սլելով, մուռն», իր քաջագործութեան վրայ հպարտացած, մազերը և մօրուքը լաւ սաղնած՝ ընդհանուր ծափահարութեան մէջ նա գուրս եկաւ...

Սպիտակ ձիւնը փողոցում հա-

մապատասխանում էր բոլորովին այդ սասնած գլխին:

Իսկ մենք...

— Լուսիկ, ողջ-ես...

Նա ինձ ոչինչ չը պատասխանեց, այլ զարճով խնայեց ժպտաց. ես էլ ժպտացի, որովհետև նույնպէս զգացի որ ձեռներս տաք ջրի մէջ են և բոբիկ ոտս էլ չի մըրսում:

Լազանի մօտ՝ դէմ հանդէպ կանգնած, նորից լսանում էինք:

Տեսչուհին զարմացած՝ դեռ ևս կանգնած էր դռան մօտ իր տեղում, ոտնաման ձեռին:

Օր. Մ.

Պ Ա Տ Ա Ս Խ Ա Ն Ն Ե Ր

ՄԵԾ. ԽՄԲԱԳԻՐ

Արձագանքի № 133 պ. 3. Լալայեանցի նամակում գրած է՝ Միլան գրաւող երգիչ Ամիրջանեանի բերնից թէ՛ Նէպալում երգիչ Մովակը ոչ միայն ուսանելու միջոցներից գուրկ է, այլ և ուսելու հաց չունի: Բազմի կրեւորներից մէկը խոստացել է պարոնին ամսական 50-ական բուրլի և ահա երեք ամիս է ոչինչ չէ ուղարկում: Նւ նոյն լրագրի № 138՝ այս լուրից յետոյ՝ Բազմից նոյեմ. 24, յայտնի բարեգործ Գրիգոր Փոմիչ Այվազեանի «Արձագանքի» ուղարկած հեռագիրը. Որքան դրամ հարկաւոր կը լինի, որպէս զի Մովակը կարողանայ վերջնականապէս կատարելագործել իւր ձայնը, խնդրում եմ հազորդել՝ պատրաստ եմ նպատամատուցել լինելու: Նմանապէս «Արձագանքի» պարոնը նոյ. 25. «Մովակին ամսական 50 ռ. էր խոստացած, կարծում ենք որ նրան հարկաւոր կը լինի տունապն դարձեալ երկու տարի մնալ Իտալիայում: Սեղմում ենք ձեր ձեռքը»:

Կարդալով այս բոլորը՝ ես իբրեւ միջնորդ այս գործին՝ գրում եմ հետեւեալը.

Բազում, 1889 թ. աշնան պ. Մովակը փորձեց ինձ մօտ իւր ձայնը և բնութենեցաւ խմբի անդամ: Դրանով արտաքույ կարգին լաւ ձայն, սկսայ պարապել նրա հետ և առանձին: 1889—92 թ. ձմեռայ կոնցերտներում պ. Մովակի ձայնը հիացրեց ժողովրդին և ես խորհուրդ տւի նրան գնալ Իտալիա սովորելու: Յաւ

էր մեզ որ նա ոչ մի միջոց չունէր, որի մասին անընդհատ մտածելով՝ կարողացածիս չափ ամեն տեղ արծածում էի այդ միտքը: Մի օր Կրասիլ-նիկեանների տանը խօսելիս դարձեալ այդ ձայնը մշակելու կարեւորութեան մասին՝ պ. Արսէն Կրասիլնիկեանը միջամտեց և յայտնելով իր՝ Մովակի ուսման վարձի մի մասը ապահովացնելու՝ ցանկութիւնը, խնդրեց ինձ հազորդել իրան որչափ փող կը հարկաւոր դրա համար: Նա՛ քիչ շատ ծանօթ լինելով Իտալիայի կեանքին՝ իսկոյն հաշուեցի ամեն բան և յայտնեցի մօտաւորապէս ամսական 75 ռ. երեք տարւայ ժամանակով: Պ. Կրասիլնիկեանը հարցրեց թէ Մովակի եղբայրը որչափ կը կարողանայ տալ այդ գործի համար, և որովհետև այդ յայտնի չէր՝ մենք մեր մէջ վճեցեցինք. եթէ եղբայրը տայ 25 ռ., մնացեալ 50 ռ. պարոնն է յանձն առնելու:

Նոյն օրը հետ խօսեցի անձամբ, համոզեցի նրան, որ Մովակին անպատճառ հարկաւոր է սովորել և նորանից ստացայ պատասխան, որ կարող է տարեկան տալ ոչ աւելի քան 600 ռ., որից յետոյ առաջարկեցի պ. Կրասիլնիկեանին տալ իւր կողմից ևս տարեկան 400 ռ. որպէս զի երգիչը՝ ստանալով 1000 ռ. ամեն տարի՝ ազատ տանէ իր գործը, և նա սիրով ընդունեց իմ առաջարկութիւնը:

1891 թ. օգոստոսի վերջերին՝ երբ ես Պետրովսկ ամառանոցից վերադարձայ Բազում՝ պ. Մովակը արդէն գնացել էր Իտալիա. եղբայրը՝ ինչպէս հարկն է՝ առատապէս կատարել էր ամեն բան և ձեռքն էլ տւել էր մօտ 200 ռ. փող: Իսկոյն պ. Արսէն Կրասիլնիկեանից էլ 50 ռ. տուայ և տւի եղբորը ասելով որ սեպտեմբերի 1-ից սկսի հաշուել տարին, որի համար ստացայ նրանից անդորրագիր: Մինչև 1892 թ. սեպ. 1 Կրասիլնիկեանից պատկանելիք 400 բուրլին Մովակի եղբայրը ստացել է լրապէս:

Արդ՝ պ. Մովակը ստանալով մենակ տարեկան 1000 ռ., պէտք է որ բաւական լինի, որովհետև այդ փողով այդ ուսմունքն ուրիշները անցնում են փարիզում, ուր ամեն բան անհամեմատ թանկ է: Ինչպէս չի բաւում այդ փողը պ. Մովակին՝ չը գիտեմ: Իմ և ուրիշ Իտալիայից եկողների հաշուով 900 բուրլին էլ շատ է:

Այսպէս՝ թէ այնպէս, ահաւասիկ մի հասարակական նոր գործ, որ դեռ չսկսած իր մանկական քայլերը՝ արդէն

գոհ է գնում՝ անբարոյականութեան: Նա համարում եմ այստեղ ամեն բան չօշափւած—բարեգործութիւն իր սկզբունքով, միջնորդութիւն, ճշմարտութիւն, մարդկութիւն և մեր ժողովրդի հասարակական գործ: Այս բոլորը վերջինին ահագին հարւած է տալիս դէպի մութ անդունդը:

Ի վերջոյ յարակցում եմ որ ես դեռ էջմիածին չեկած՝ գրեցի պ. Մովակին եթէ ուսման համար երեք տարին բաւական չը լինի՝ պ. Կր—նը պատրաստ է տալ և չորրորդ տարւայ համար 400 ռ. ևս: Սա, վերջացած է. սրանից աւելի ինչ...

Արդէն հասարակութեան յայտնի է, որ Բազում գտնուող մի Մովակի ձայնից էլ լաւ ձայն, պ. Ամբրոսեանը ևս ուղարկւելու է Իտալիա պ. Քրիտափոր Թումայեանից հաշուով, որի մասին կը գրեմ իւր ժամանակին:

ԿԱՐԱ-ՄՈՒՐՁԱ

Եջմիածին, յուլիս 17 1893 թ.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԹԱՏՐՈՆ

Ներկուշարթի, ամսոյս 18-ին Հայոց մշտական դերասանական խումբը ի նպատակ պ. Պետրովսեանի, ներկայացրեց Գրիբոեդովի «Խեղբից պատուհաս» պիէսը 4 արարւածով, որ ոտանաւորով թարգմանել է հանգուցեալ Կ. Տէր-Աստուածատրեանը:

Այդ պիէսը, որքան յիշում ենք, հայոց բեմի վրայ վերջին տարիներս չի դրւել. դա մէկ էլ խաղացել է Աստղիկի, Սիրանյաչի, Մնակեանի և այլոց ժամանակ:

Սեղբից պատուհասը՝ իշտո գժւար շներկայացնելու պիէսէ: Գերաստանը կամ դերասանուհին պէտք է իր դերի միտքն լաւ ըմբռնէ, իւրացնէ և ապա թէ ստեղծագործէ տիպ: Իսկ Սեղբից պատուհասի՝ ներկայացումը անյաջող անցաւ, որովհետև պ. Պետրովսեան (Չացկի) անկարող եղաւ ագնիւ և շարունակ բողոքող երիտասարդի տիպ ցուցնել. նա ինչպէս սառը կերպով սկսեց՝ այնպէս էլ վերջացրեց, առանց հասարակութեան վրայ ներգործելու: Պ. Պետրովսեան, որ հայոց խմբի ամենալուրջ դերասաններից մէկն է, շատ լաւ կանի որ այդպիսի դերեր յանձն չ'առնէ: Պ. Արքահամեան (Փամբուսով) էլի տանելի էր և տեղ տեղ աջող. բայց երբեմն այսպէս գոռում էր, որ իր լաւ խաղի անպատշաճութիւնը մոռացնել էր

տալիս: Պ. Տէր-Դաւթեանին (Ալէկսէյ) մենք այնքան ողորմելի և խեղճ չէինք տեսել իր գերում, որչափ այդ երեկոյ: Տ. Զարէլ (Սօֆիա) չէր խմանում ինչ անի բեմի վրայ. նա ոչինչ չը գուրս բերեց իր գերից: Իսկ ինչ վերաբերում է միւսներին, հայոց գերասաններին ոչ մէկը ծանօթ չը լինելով ուստայ սոյոնական կեանքին, անկարող եղան զէթ բաւարար կատարել իրանց գերերը:

Միայն Փօրկատտին (Բեպետիլով), որ իր գերը ուսերէն էր կատարում հասարակութեան ծիծաղը աջողեց շարժել:

Թատրոնը լիքն էր ծայրէ ի ծայր: Բենեֆիցիանտ պ. Պետրոսեան ստացաւ ընծաներ, որոնց թուում և մի քանիսը թանգագին: Ընծայ ստացաւ և պ. Փօրկատտի:

Բոլորովին հակադասակեր էր ներկայացնում հինգշաբթի օրւայ ներկայացումը, որ խաղում էին պ. Արէլեանի նպատակն Օստրովսկու Արդիւնաւոր պաշտօն, Կոմիտեան 4 արարւածով, թարգմ. Գ. Տէր-Աղէքսանդրեանի:

Բոլորը՝ թէ գերասանները և գերասանուհիները՝ խաղում էին աշխոյժով և բնական: Պ. Արէլեան (Ժաղով) լաւ ըմբռնելով իր գերի իմաստը, արտայայտեց շատ գեղեցիկ և բոստամենայնի լիակատար, որն շարունակ արժանանում էր եռանդալից ծափահարութիւններին:

Օր. Ախաշեան (Իւլինկա) և օր. Վարդուհի (Վուկուչկինա) գեղեցիկ կատարեցին իրանց գերերը: Օր. Ախաշեան աւելի լաւ կատարեց իր գերը, քան թէ նոյն պիէսն առաջին անգամ ներկայացնելիս: Անպայման լաւ էր և տ. Մելիքեան (Պօլինա) իր գերում: Առ հասարակ լաւ տպաւորութիւն թողեցին հասարակութեան վրայ պ. Աբրահամեան (Վիչնևսկի) և պ. Տէր-Դաւթեան (Իւսով) իրանց մշակած գերով: Վերջինիս նոյն իսկ զէմքի փոփոխութիւնը և քայլածքը ծիծաղ էին բարձրացնում հասարակութեան մէջ:

Հասարակութիւնը շատ սիրով ընդունեց բենեֆիցանտ պ. Արէլեանին, որի տաղանդն արժանապէս ղեւծատեց թանգագին ընծաներով: Թատրոնը լիքն էր:

Վաղը, երեքշաբթի, ամսոյս 25-ին Տէր-Դաւթեանի նպատակն խաղալու

են Վախարգաւած պրինց, և Վէֆօ օրթաճալում վողբելիւ:

Կ. Ս.

ՄԱՆՐ ԼՈՒՐՆԵՐ

Այն օրից, երբ կազմել է Աշտարխանում կանանց ընկերութիւնը, այն տեղի կանանց կեանքի մէջ զգալի յառաջադիմութիւն է նկատուում: Սրանք սկսել են հետաքրքրուել հայոց լեզուով, գրականութիւնով և որ ամենից ցանկալին է, սկսել են գործել... Մի երկու տարի է, որ գոյութիւն ունի այդ ընկերութիւնը և, այդ երկու տարւայ մէջ շատ բան է արել նա: Օգնել է չքաւոր երեխաներին շրջով, ձեռնակեղէնով և այլն, կազմել է ներկայացում, իր շրջանից վանել է օտարամտութիւնը և սկսել է խօսել իր մայրենի լեզուով:

Գլխաւորապէս ճիգն են թափում Օրիորդաց դպրոցի աշակերտուհիներին օգնելու գործում: Այս ձմեռ նրանք բացի շոր և մաշիկ բաժանելուց, յունւարի 5-ին, սարքեցին մի փառաւոր տօնածառ: Այդ օրը մի կատարեալ ուրախութեան օր էր աշակերտուհիներին համար: Մօտ 130 հոգի աշակերտուհի ժողոված դպրոցում, երգում, զարճանում և պարում էին:

Տօնածառը, որ կազմեց տ. Էլեարեանցի նախաձեռնութեամբ, (տիկինը ընկերութեան նախագահն է) կատարեալ աջակցութիւն գտաւ և ուրիշ անդամների կողմից: Ամեն մէկը նրանցից չը խնայեց իր միջոցները և նէրները այդ բանի համար: Նրախաներին բացի տօնածառի վրայից ընծաներ բաժանելուց բաժանեցին միւրդ և թէյ:

Միւս կողմից ամենայն օր մեծ դասամիջոցին կանայք գալով ուսումնարան, բոլոր աշակերտուհիներին բաժանում են թէյ և նախաճաշիկ: Այդ բանի համար ծախսի կէսը իր վրայ է վեր առել տ. Զանուսեան, իսկ միւս կէսը իր միջոցներից են հանում մի քանի կանայք...

Ս.

Գանձակում ամեն տեղ տխրութիւն է տիրում, սուղ և սարսափ, հարիւրից տասը տուն հաղիւ է մինչև այսօր ազատ մնացել ծաղիկ ցաւից, ամմեղ երկխոյոց զոհը հարիւրներից ուսերանում է, անանկութիւնը սովորական է դառել: Բանի չըլայ, փոխառութեան ընկերութիւն չկայ, ամեն օր շարժա-

կան և անշարժ կայքեր են վերգրում, տասը հազարոնոց շահաւետ կայքեր երկու երեք հազարով է ծախւում ամենատեղ միջոցներով և անցնում փողատիրոջ ձեռքը... Եթէ տասը տարի այսպէս կը շարունակի, քաղաքիս կայքերի մեծ մասը կանցնի մի քանի վաշխառու և անխիղճ մարդկանց ձեռքը, որոնց փողի տոկոսը 15 և 20 կոպ. և ն է ու ս տ ոյ կ է ն մէկ մանէթին օրական երկու կամ հինգ կոպէկ: Լսում է թէ քաղաքային վարչութիւն է լինելու այնտեղ շուտով: Կանոններից փոխելով, արդեօք մարդիք էլ խելքով կը փոխւին, թէ ոչ... Արժանաւոր գէպուտատին հազար ուսուցիչ ուսմիկ չաւոյ քաղաքը ինչպէս պիտի կրկնապատկի վճարէ ընտրեալ քաղաքագլխին:

Ուրախութեամբ յայտնում ենք մեր ընթերցողներին, որ դատարանը հաստատել է հանգուցեալ Գր. Արծրունու կրտսակը և գրաքննական գլխաւոր վարչութիւնը Պետերբուրգից յայտնել է թէ տ. Մարիամ Մելիք-Աղամալեանը ընդունած է իբրև «Մշակի» հրատարակիչ: Այժմ հրատարակիչը ներկայացնելու է խմբագիր նախ՝ ժամանակաւոր և ապա մշտական: Քաղաքիս մէջ մի քանիսի անուններ են տալիս, որ կարող են խմբագրական պաշտօնը յանձն առնել:

ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆ

Ինչպէս յայտնի է, յայտնի երգիչ տեհնօր Շահլամեանը մի քանի անլաջողութիւնների ուստահելուց լետոյ, վերջապէս առաջին անգամ գուրս եկաւ Մարինսկի թատրոնում յունւարի 4-ին «Ջիօկոնդօ» օպերայում, Էնցօի գերում: Բոլոր մայրաքաղաքի լրագիրները ընդհանրապէս ոգևորութեամբ են վերաբերում գէպի Շահլամեանը: Առաջին անգամ երգելը հասարակութեան առաջ երգչի համար վճռական նշանակութիւն է ունեցել: Գովում են նրա գեղեցիկութիւնը, ձայնի ցօրեղութիւնը, որին երկար ժամանակ բախտ չեն ունեցել լսելու:

Ժամանակաւոր Խմբագիր
Բժ. Գ. ԼԻՍԻՅԵԱՆ

Հրատ. Տիգրան Նաղարեան.

ՀԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

открыта подписка на 1893 г.

НА ГАЗЕТУ

„НОВОЕ ОБОЗРѢНІЕ“

(Десятый годъ изданія)

Газета будетъ выходить ежедневно, по прежней программѣ.

Городская подписка принимается въ конторѣ редакціи, Головинскій проспектъ. 12. Гг. и иногородные обращаются по слѣдующему адресу: Тифлисъ, въ редакцію газеты „Новое Обозрѣніе“.

Условія подписки, съ пересылкою и доставкою: на годъ 10 р., на полугодъ—6 р., на три мѣсяца—3 р. 50 к; за границу: на годъ—17 р., на полугодъ 9 р., на три мѣсяца 5 р. (Подписка принимается не иначе, какъ считая съ 1-го числа любого мѣсяца).

Для годовыхъ подписчиковъ, какъ городскихъ, такъ и иногородныхъ, обращающихся непосредственно въ контору редакціи, допускается разсрочка, на слѣдующихъ условіяхъ: при подпискѣ вносится—3 р., къ 1-му марта—2 р., къ 1-му мая 3 р. и къ 1-му сентября—2 р.

Իմ հեղինակութիւններից շատերն արդէն սպառւած են, մնում են միայն

ՀԱՅԻ ԽՆԴԻՐ գին —80 կ.
ՇԱՀԷՆ 1 մ.—
ՅԵՅԵՐ 1 մ.—
ԲԳԴԷ 1 մ.—
ՍԿԻՋԵՆ ԵՐԿԱՆՑ 1 մ.—

Վերջին աշխատութիւնս մինչև ամսիս վախճանը դուրս կը գայ առանձին գրքերով և կուղարկուի պ. պ. բաժանորդներին:

Բոլոր իմ աշխատութիւններն այսուհետև կարելի է ստանալ ինձանից:

Հասցէս Թիֆլիս, Ներսիսեան դպրանոց, Тифлисъ, Армянская Духовная Семинарія.

Գրավաճառներին և տառնից աւելի գումարով անողներին կը լինի 30% զիջում:

ՊԵՐՃ. ՊԻՕՇԵԱՆՑ

Լ Ո Յ Ս Տ Ե Ս Ա Ի

ԵԼ

Վ Ա Ճ Ա Ռ Ի Ռ Ի Մ Է

ՅՈՎ. ԹՈՒՄԱՆԵԱՆՑԻ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Երկրորդ հատոր

Գինն է 60 կոպէկ.

Գիմել՝ Թիֆլիս, Ներսիսեան Գրավաճառանոցին կամ հեղինակին—Норашенская, ул. д. №28.

ԲԱՅԻԱԾ Է 1893 ԹԻՒԿԱՆԻ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ
պատկերազարդ ԱՂԲԻԻՐԸ եւ ՏԱՐԱՂԸ կը հրատարակեն
մշտական աշխատակցութեամբ պ. պ. Գաբրիել Միրզոյեանցի եւ
Ստեփան Լիսիցեանցի, նոյն ծրագրով եւ դիրքով.

Տարեկան բաժանորդագինն է՝ «Աղբիւրին» 3 ռ., իսկ «Տարազին» 6 ռ., ամսական «Աղբիւրին» —30 կ., «Տարազին» —50 կ.: Տարւայ ընթացքում ընծաներ կըստանան միմիայն «Աղբիւրին» եւ «Տարազին» տարեկան բաժանորդները վճարելով ճանապարհածախք 4 եօթ կոպէկանոց մարկա: Ամսական բաժանորդները եթէ ցանկանան տարեկան բաժանորդ դառնալ, վճարում են նորից ամբողջ տարւայ բաժանորդագինը:

Ապառիկ ոչ ոքի չի ուղարկուած. ուսուցիչները, ուսանողները եւ աշակերտները գրւելով «Աղբիւրին» եւ «Տարազին» բաժանորդ, կարող են վճարել մաս մաս—5 ռ. յունւարին, 2 ռ. մայիսի 1-ին, 2 ռ. էլ մայիսի 1-ին:

Հասցէն. Тифлисъ, Редакция иллюстр. журн. Агбуръ կամ Таразъ, իսկ արտասահմանից՝ Tiflis-Caucase
Rébaction des jour. illustrés Agbur կամ Taraz.

Дозв. ценз. 23 января 1883 г. Тифлисъ

Типография Груз. Пзд. Т—ва